MONUMENTEN INVENTARISATIE PROJECT

GEMEENTE NIEUWEGEIN

Drs. B.H.H.M. Giesen-Geurts
Drs. M. Kooiman

c PROVINCIE UTRECHT DIENST RUIMTE EN GROEN 1991

VOORWOORD

Voor U ligt het rapport betreffende de gemeente Nieuwegein van het Monumenten Inventarisatie Project in de provincie Utrecht. Mede dankzij de inbreng van de gemeente Nieuwegein en vele van haar inwoners treft U in dit rapport een schat aan gegevens over gebouwen, gebieden en andere cultuurhistorisch waardevolle elementen aan.

Het Monumenten Inventarisatie Project is een initiatief van de rijksoverheid om binnen een korte periode (1987-1992) een landelijk overzicht te verkrijgen van de jongere bouwkunst en stedebouw tussen 1850 en 1940. De uitvoering van dit project is in handen gelegd van de provincies en de vier grote steden. De provincie Utrecht heeft een aanzienlijke bijdrage geleverd aan het M.I.P. door ook de oudere bouwkunst van vóór 1850 te inventariseren volgens de standaard-methodiek. Op deze wijze kan een complete en geautomatiseerde databank van alle cultuurhistorisch waardevole elementen opgebouwd worden.

De breed opgezette inventarisatie per gemeente dient als basis voor een nadere selectie ten behoeve van plaatsing op de rijksmonumentenlijst, een procedure die na 1992 zal gaan plaats vinden.

In meer algemene zin vormt het M.I.P. een uitgangspunt voor het beleid van de drie overheden ten aanzien van monumentenzorg, stadsvernieuwing en ruimtelijke ordening. Het kan dienen als materiaal voor publicaties in zowel toeristische als wetenschappelijke sfeer. Zeker niet in de laatste plaats, kan dit onderzoek bijdragen aan de kennis van en de waardering voor ons cultureel erfgoed.

J. Hoekstra,
lid van Gedeputeerde Staten
van Utrecht.

INHOUDSOPGAVE

Verantwoording 5

DEEL A
BESCHRIJVING VAN DE HISTORISCH RUIMTELIJKE ONTWIKKELING 7

1 Inleiding 9

2 Bodemgesteldheid en afwatering 10

3 Occupatie en ruimtelijke ontwikkeling tot 1850 12
3.1 Vroege bewoning 12
3.2 Ontginning 12
3.3 Grondgebruik 13
3.4 Infrastructuur 13
3.4.1 Landwegen 13
3.4.2 Waterwegen 14
3.4.3 Militaire infrastructuur 14
3.5 Nederzettingen 16
3.5.1 Vreeswijk 16
3.5.2 Jutphaas 17
3.5.3 't Gein 18
3.5.4 Verspreide bebouwing 19

4 Ruimtelijke ontwikkeling 1850-1940 24
4.1 Ruimtelijke structuur omstreeks 1850 24
4.2 Grondgebruik 24
4.3 Infrastructuur 25
4.3.1 Landwegen 25
4.3.2 Waterwegen 25
4.3.3 Militaire infrastructuur 25
4.4 Nederzettingen 26
4.4.1 Vreeswijk 26
4.4.2 Jutphaas 27
4.4.3 Verspreide bebouwing 29

5 Recente ruimtelijke ontwikkelingen 30

DEEL B INVENTARISATIE 31

1 Stedebouwkundige typologie 33
1.1 Gebieden binnen de bebouwde kom 33
1.1.1 Dorpskernen vóór 1850 33
1.1.2 Dorpsgebieden 1850-1940 35
1.1.3 Sociale woningbouwgebieden 1850-1940 36
1.1.4 Industriegebied 1850-1940 37
1.2 Gebieden buiten de bebouwde kom 37
1.2.1 Boerderijstroken (vóór 1850) 37

2 Gebieden met bijzondere waarden 41
2.1 Inleiding 41

2.2 Inventarisatie gebieden met bijzondere waarden in de gemeente Nieuwegein 42

3 Archeologische terreinen 52

4 Overzicht van de bebouwing 53
4.1 Verdedigingswerken, zaken en gebouwen met een militair karakter 53
4.2 Bruggen, sluizen en andere weg- en waterbouwkundige werken en de bijbehorende hulpmiddelen 53
4.3 Voorwerpen op velden, pleinen en straten 55
4.4 Gebouwen voor het lands-, gewestelijk en plaatselijk bestuur 55
4.5 Kerkelijke gebouwen en bijzondere onderdelen daarvan, alsmede woningen voor kerkelijke functionarissen 55
4.6 Uitvaartcentra en begraafplaatsen 56
4.7 Handels- en kantoorgebouwen en gebouwen voor transport en opslag 57
4.8 Gebouwen van liefdadigheid, gezondheidszorg, wetenschap en cultuur 58
4.9 Gebouwen voor sport, recreatie, vereniging, vergadering en horeca 59
4.10 Kastelen, landhuizen, buitenplaatsen, historische parken en tuinen en daarbij behorende bijgebouwen en objecten 59
4.11 Woningen en woningbouwcomplexen 60
4.12 Boerderijen 62
4.13 Bedrijfsgebouwen 64

5 Inventarisatie van bouwkundige objecten 65
5.1 Toelichting 65
5.2 Objectinventarisatie 66

LITERATUUR EN BRONNEN 525

BIJLAGEN 529

1 Lijst van architecten 531

2 Adres, bouwtype en waardering van geïnventariseerde objecten 534

3 Kaarten

VERANTWOORDING

Dit rapport verschijnt in het kader van het Monumenten Inventarisatie Project in de provincie Utrecht. Het betreft de gemeente Nieuwegein, die deel uitmaakt van het Rivierkleigebied.

De opzet, indeling en gevolgde methodiek zijn in globale zin conform de richtlijnen, die door de Rijksdienst voor de Monumentenzorg zijn opgesteld. Op enkele punten is er sprake van een aanvulling of uitbreiding. Zo is er relatief meer aandacht besteed aan de occupatie en de ruimtelijke ontwikkeling in de periode vóór 1850. Een vergelijkbare uitbreiding betreft de objectinventarisatie zelf. De inventarisatie behelst ook de beschrijving en documentatie van cultuurhistorisch waardevolle objecten uit de periode vóór 1850, inclusief de reeds beschermde monumenten.

Het rapport bestaat uit twee delen: deel A geeft een beschrijving van de historisch-ruimtelijke ontwikkeling in drie perioden (vóór 1850, 1850-1940, 1940-heden) en deel B bevat de eigenlijke inventarisatie. Hoofdmoot van deel B vormt de objectinventarisatie. Daaraan voorafgaand worden achtereenvolgens beschreven de stedebouwkundige typologie, de gebieden met bijzondere waarden, de archeologische terreinen (volgens opgave R.O.B.) en de bouwkundige typologie.

Als bijlage treft U aan een alfabetische adressenlijst van alle opgenomen objecten, zowel die van vóór 1850 als die uit de periode 1850-1940, inclusief de reeds beschermde rijksmonumenten. Bij ieder adres is het bouwtype vermeld alsmede een voorselectie in drie categorieën. Op basis van een aantal criteria is aan het M.I.P. deze nadere selectie toegevoegd om binnen de brede inventarisatie een gedifferentieerd monumentenbeleid te kunnen ontwikkelen: categorie 1 bevat de meest waardevolle panden en kan uitgangspunt vormen voor de selectie op rijksniveau. Tevens zijn dit de potentiële gemeentelijke monumenten, die aangevuld kunnen worden met objecten uit categorie 2, zeker wanneer deze zich in de 'gebieden met bijzondere waarden' bevinden. Categorie 3 bevat de objecten die enige cultuurhistorische waarde bezitten en van ondersteunende betekenis zijn, met name binnen de genoemde gebieden. Deze objecten zijn niet 'zwaar' genoeg voor een stringente bescherming maar dienen eerder betrokken te worden bij het ruimtelijk ordeningsbeleid en het welstandstoezicht.

Tot slot. Voor de totstandkoming van dit rapport wil ik in het bijzonder Ch. Noordam, archivaris van de gemeente Nieuwegein, danken voor zijn hulp bij het archief en voor zijn waardevolle commentaar op het concept van de historische beschrijving. Ook de Historische Kring Nieuwegein en de Stichting Behoud Beschermd Dorpsgezicht Vreeswijk zijn wij veel dank verschuldigd voor de aanvullende gegevens bij de objectbeschrijvingen.

Drs. R.K.M. Blijdenstijn,

Projectleider M.I.P.,
Provincie Utrecht.

DEEL A BESCHRIJVING VAN DE HISTORISCH-RUIMTELIJKE ONTWIKKELING

1 INLEIDING

De gemeente Nieuwegein ligt in de regio Rivierkleigebied van het Monumenten Inventarisatie Project van de provincie Utrecht, tussen de stad Utrecht en de rivier de Lek (afb.1).

Binnen de gemeente liggen de oude dorpen Jutphaas en Vreeswijk. Een groot deel van het grondgebied wordt echter ingenomen door bebouwing die tot stand is gekomen na de samenvoeging van de gemeenten Vreeswijk en Jutphaas tot de groeikern Nieuwegein in 1971.

De gemeenten Jutphaas en Vreeswijk waren in 1812 gevormd uit de gelijknamige (dorps)gerechten, eerdere bestuurlijke eenheden. Tussen 1812 en 1818 behoorden ook Oudenrijn, Papendorp, Galekop, Heikop, Oost- en Westraven tot Jutphaas. Oudenrijn en Heikop werden in 1818 samengevoegd tot de gemeente Oudenrijn. Galekop, Papendorp en Oost- en Westraven werden bij de op te richten gemeente Tolsteeg gevoegd.

Nadien is de grens van Jutphaas nog enkele malen ingrijpend gewijzigd, met name in 1895 en 1954 toen Westraven, Hoograven en Laagraven bij Utrecht, en Galecop bij Jutphaas gevoegd werd.

Na de samenvoeging van Jutphaas en Vreeswijk tot Nieuwegein is per 1 januari 1989 de gemeentegrens nogmaals gewijzigd. Omdat in het zuidwesten de A2 de nieuwe gemeentegrens vormt, is een deel van het gemeentelijk grondgebied overgegaan naar IJsselstein en een deel van IJsselstein is bij Nieuwegein gevoegd.

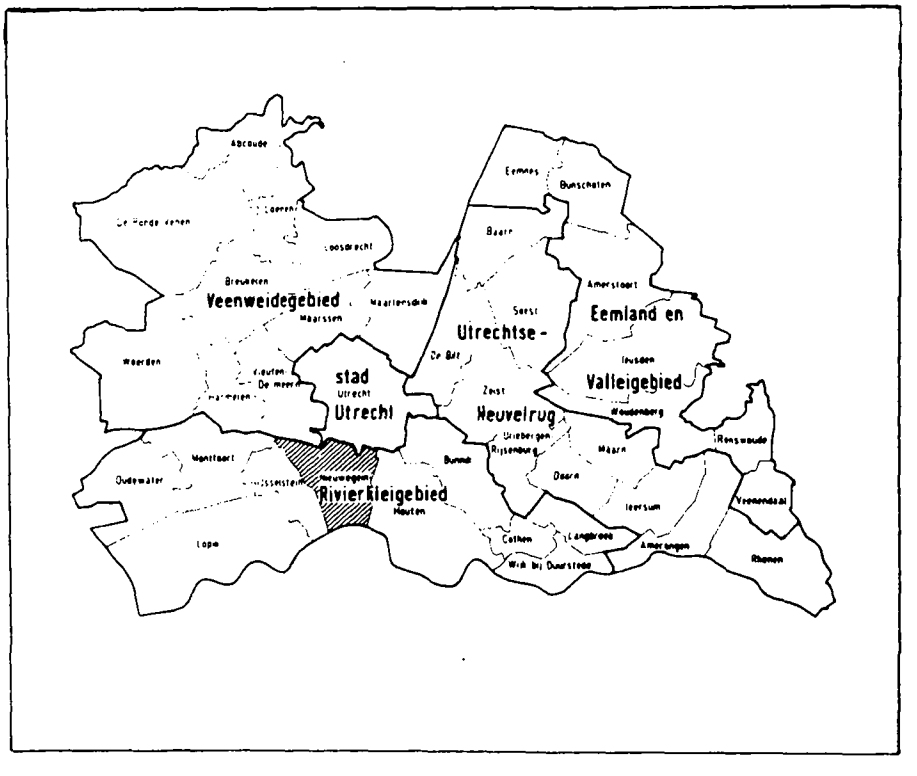

Afb. 1. Gebiedsindeling Monumenten Inventarisatie Project provincie Utrecht.

2 BODEMGESTELDHEID EN AFWATERING (afb. 2)

De bodem van de gemeente Nieuwegein bestaat uit rivierafzettingen, hoofdzakelijk stroomruggen, komgronden en uiterwaarden (zie ook gebiedsbeschrijving Rivierkleigebied, hoofdstuk 1, Cramers, 1988). De afzettingen horen bij verschillende stroomstelsels van de Rijn (afb.3)

In de loop der tijden heeft de Rijn haar bedding een aantal malen verlegd, waardoor een ingewikkeld patroon van elkaar ten dele overlappende afzettingen is ontstaan. De beddingen van de huidige Lek en de Hollandse IJssel behoren tot het meest recente, zogenaamde Krimpense stroomstelsel. Ouder zijn het Benschopse en het Linschotense stroomstelsel. De stroomruggen van het laatstgenoemde stelsel, de Jutphase en de Blokse stroomrug, zijn van belang geweest voor de bewoning in de prehistorie en de middeleeuwen (zie 3.1).

De stroomruggen zijn ontstaan doordat in perioden van hoge waterstand grof, zandig of zavelig materiaal dichtbij de bedding werd afgezet en fijner materiaal verder weg in de komgebieden. Door hun hogere ligging en relatief makkelijke bewerkbaarheid kwamen de ruggen het eerst voor bewoning in aanmerking.

Ook na de bedijking vond nog afzetting plaats: in de uiterwaarden van Lek en IJssel. Overslaggronden werden gevormd wanneer bij een dijkdoorbraak stroomruggronden verspoeld werden. In de gemeente Nieuwegein is een wiel (kolkgat t.g.v. dijkdoorbraak) met overslaggronden aanwezig (aan de Hollandse IJssel, IJsselsteinseweg ter hoogte van Kraageend).

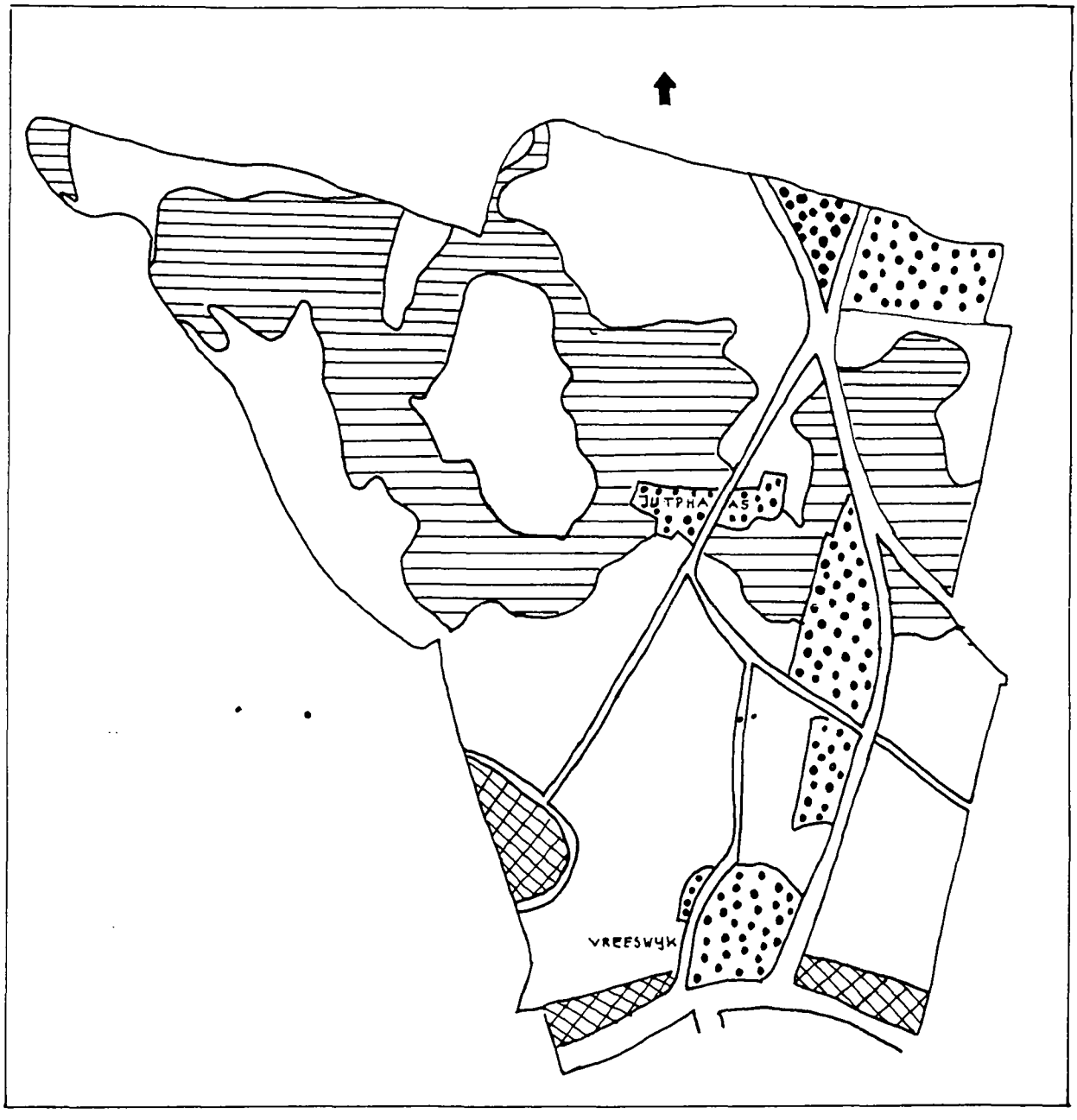

Stroomruggen en oeverwallen

Komgronden

Uiterwaarden

Bebouwde kom/niet gekarteerd

Afb. 2. Globale bodemkaart van Nieuwegein (naar Berendsen, 1982).

3 OCCUPATIE EN RUIMTELIJKE ONTWIKKELING TOT 1850

3.1 VROEGE BEWONING

Archeologische vondsten, onder andere in de huidige gemeente Nieuwegein, wijzen op prehistorische bewoning in het Utrechtse rivierkleigebied. Alleen de hoger gelegen stroomruggen en oeverwallen kwamen voor bewoning in aanmerking, in het Nieuwegeinse voornamelijk de Linschotense stroomrug bij Jutphaas (zie Deel B, 3.1 Archeologische terreinen).

In de IJzertijd en de daarop volgende Romeinse Tijd bereikte de bewoning een voorlopig hoogtepunt.

In de tweede helft van de 3de eeuw na Chr. trok de bevolking weg, vermoedelijk in verband met de toenemende onveiligheid in het gebied dat tot de grensstreken van het Romeinse Rijk behoorde.

3.2 ONTGINNING

In de Middeleeuwen vond hernieuwde occupatie plaats, met name in de Karolingsche Tijd (750 - 1000), ook nu weer waren het de hoger gelegen oeverafzettingen die bewoond werden. In de tussen 885 en 948 opgstelde goederenlijst van de Utrechtse kerk worden bezittingen vermeld te Galana, in de buurt van het latere Galecop, te Opburen bij IJsselstein, en te Fresionouic (Vreeswijk). Over aard en omvang van deze bezittingen is weinig bekend. Vermoed wordt dat het toenmalige bewoningscentrum van Vreeswijk iets ten zuiden van de huidige Lekdijk lag (zie verder 3.3). Van daaruit werd het cultuurland in noordelijke richting uitgebreid. (Dekker, 1983, p. 257 e.v.)

In de 11de eeuw werd het Wierse Veld ontgonnen, de eerste aanzetten, zoals het gebied rond de kerk op het Dijkveld (tot 1585 aanwezig), zijn zelfs nog ouder. Vervolgens werd in het begin van de 12de eeuw het oostelijk deel van het Wierse Broek ontgonnen (afb.3).

Wat meer noordelijk vond vanuit de Jutphasewetering ontginning plaats. Vóór 1076 werden zowel het Overeind als het Nedereind en het Blok ontgonnen (afb. 3 en 4). De vorm was die van een cope-ontginning waarbij de landsheer, in dit geval de bisschop van Utrecht, een stuk wildernis tegen betaling uitgaf aan een georganiseerde groep kolonisten. De cope-ontginningen werden systematisch aangepakt. Dwars op de ontginningsbasis, een bestaande of gegraven waterloop, werden evenwijdig en op regelmatige afstand van elkaar sloten gegraven ter afwatering van de landerijen. Als achtergrens van de langwerpige kavels diende een kade of dijkje met een achterwetering, soms werden de ontginningsblokken ook aan de zijkant met kaden omgegeven. Op deze wijze werd vanuit de Jutphasewetering (ontginningsbasis) zowel in noordeijke als zuidelijke richting ontgonnen. Als achterweteringen werden de Ravensewetering (Hellenburger-wetering) en de IJlandsewetering in het noorden en de Hoon-/Disselwetering en de IJsselwetering in het zuiden

aangelegd. Door de gerende vorm van de ontginning in het westen sluiten de IJlandsewetering en de IJsselwetering daar op elkaar aan. In het oosten vormt de Koppeldijk de zijkade van de ontginning. De eerder genoemde ontginningen (Wierse Veld, Wierse Broek) vertonen een aantal overeenkomsten met de cope-ontginningen: een regelmatige strokenverkaveling en de aanleg van achter- en zijweteringen.

Tussen het Overeind en het oostelijk deel van het Wierse Broek kwamen nog enkele restontginningen tot stand: De Geer, ca.1130 en de twee kleine ontginningen oostelijk daarvan (afb. 4). Eveneens nog in de 12de eeuw werden het westelijk deel van het Wierse Broek en Galecop, een cope-ontginning met als basis de Galecopperdijk, ontgonnen.

Van de diverse ontginningseenheden is weinig bewaard gebleven (verkaveling, ontginningsassen, achter- en zijkades): aan de oostzijde van het Lekkanaal is een deel van het Wierse Veld en het Wierse Broek bewaard gebleven met de Tiendweg als achterkade (van het Wierse Veld) en ontginningsbasis (van het Wierse Broek) en de Waalsewetering als zijgrens. Van het Nedereind van Jutphaas is een deel, ten westen van de A2 bewaard gebleven, ook Galecop is ten dele nog aanwezig in de oorspronkelijke vorm.

3.3 GRONDGEBRUIK

Na de aanleg van wetering, sloten, kaden e.d. ten tijde van de occupatie werden de percelen niet direkt over de gehele lengte ontgonnen. Eerst werd het voorste stuk, achter de boerderij, voor akkerbouw geschikt gemaakt. De rest werd gebruikt als wei- en hooiland, terwijl het achterste stuk aanvankelijk vaak woest bleef. Naderhand schoof het bodemgebruik op en werd het grootste deel van de percelen voor akkerbouw benut.

De oorspronkelijke hoeven raakten in de loop van de tijd (als gevolg van verkoop, vererving e.d.) gesplitst. Het grondgebruik verschoof van akkerbouw naar veeteelt.

Het grondgebruik in het begin van de 19de eeuw in de toenmalige gemeente Jutphaas was als volgt: 1238 morgen bouwland, 3021 morgen wei- en hooiland, 109 morgen boomgaard en 135 morgen bos en griend (1 morgen=0,85 ha). In de gemeente stonden 269 huizen, waaronder 44 grote en 23 kleine boerderijen en 11 arbeiderswoningen.

In Vreeswijk was de verdeling: 192 morgen bouwland, 518 morgen weiland, 93 morgen griendland en 28 morgen boomgaard. In de gemeente stonden drie grote boerderijen en tien kleine (De Utrechtse gemeenten in 1815, p. 57-59, 119-120).

3.4 INFRASTRUCTUUR

3.4.1 Landwegen

Tot in de 19de eeuw waren alle wegen onverhard. Verkeer vond plaats over kleiwegen (die 's winters vrijwel onbegaanbaar waren) of over zandwegen. De meeste wegen in het gebied van de huidige gemeente Nieuwegein waren van lokaal belang. Verbindingswegen

liepen in de richting Utrecht, Houten en IJsselstein.
De belangrijkste weg was die langs de Nieuwe Vaart/Vaartse Rijn tussen Vreeswijk en Utrecht.

3.4.2 Waterwegen

De Kromme Rijn was voor de stad Utrecht van groot belang als scheepsvaartroute van en naar de Boven Rijn/Lek. Toen de Kromme Rijn in 1122 bij Wijk Bij Duurstede werd afgedamd moest dan ook een nieuwe waterweg aangelegd worden. Tussen Utrecht en de rivier de IJssel, die in verbinding stond met de Lek, werd de Vaartse Rijn gegraven (afb.5).

In de loop van de jaren tachtig van de 13de eeuw werd de IJssel bij de Lek afgedamd in verband met het overstromingsgevaar voor het achterland. Opnieuw moest de stad Utrecht een verbinding naar de Lek aanleggen: de Nieuwe Vaart, die tussen de Vaartse Rijn en Vreeswijk werd gegraven met gebruikmaking van een stuk van de Schalkwijksewetering. Deze wetering was enkele jaren vóór 1130 gegraven tussen Schalkwijk en de Vaartse Rijn als ontginningsbasis (in het gebied van Schalkwijk) en ter afwatering (zie m.b.t. de Vaartse Rijn en de Nieuwe Vaart ook 3.5.1 en 3.5.2).

De Jutphasewetering, tot stand gekomen bij de ontginning van zowel het Nedereind als het Overeind, is hierboven al ter sprake gekomen. Tot in de 19de eeuw bleef het patroon van hoofdwaterwegen, dat aldus tot stand was gekomen, onveranderd.

3.4.3 Militaire infrastructuur

Vreeswijk en Jutphaas lagen beide buiten de (Oude) Hollandse Waterlinie. Bij Vreeswijk werden in 1787 en 1794 versterkingen aangelegd, ter verdediging van de monding van de Nieuwe Vaart en het sluizencomplex. Vlak achter de sluizen werd in 1787 een fort (nog bestaand) aangelegd en in 1794 werd een versterking aan de Lekdijk, even ten oosten van het dorp aangelegd. Van deze batterij is niets overgebleven.

In 1815 werd begonnen met de aanleg van de Nieuwe Hollandse Waterlinie, een verdedigingslinie van de Zuiderzee langs de oostkant van Utrecht tot aan de Biesbosch in hoofdzaak bestaand uit onder water te zetten gebieden met forten en batterijen bij niet te inunderen plaatsen. Binnen de nieuwe linie waren Vreeswijk en Jutphaas wel opgenomen. Het fort Vreeswijk werd in 1820 verbeterd en in 1853 nogmaals aangepast. Het fort Jutphaas werd in 1819-1820 aangelegd aan de Overeindseweg, ter verdediging van een smalle strook niet te inunderen grond terzijde van de Vaartse Rijn (afb. 6).

Afb. 3.

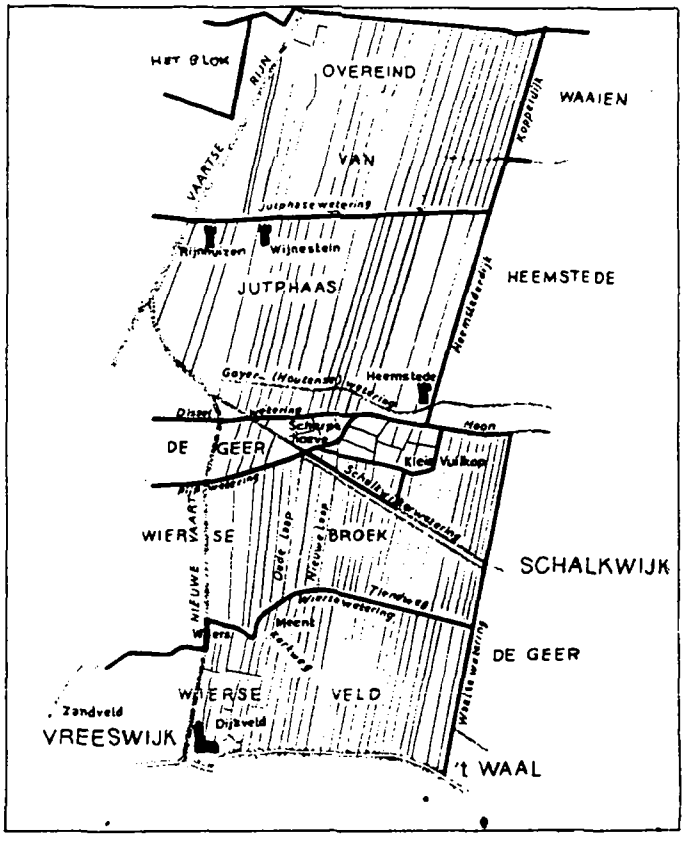

Afb. 4.

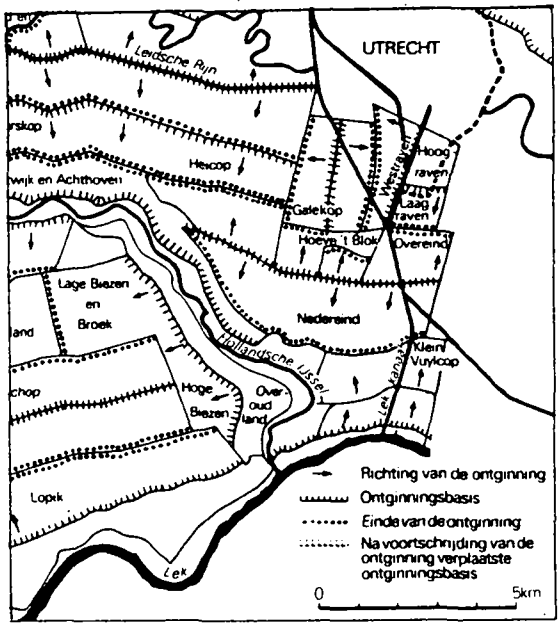

Afb. 3. De ontginningen onder Vreeswijk en Jutphaas ten oosten van de Vaartse Rijn en de Nieue Vaart (uit: Dekker, 1983, p. 258).

Afb. 4. Cope-ontginningen ten zuiden van Utrecht (naar: Poelman, 1966).

3.5 NEDERZETTINGEN

3.5.1 Vreeswijk

Vreeswijk wordt voor het eerst genoemd in de tussen 885 en 948 opgestelde goederenlijst van de Utrechtse kerk, die al vóór 863 in het bezit van goederen ter plaatse moet zijn geweest. Van het bisschoppelijk domein in Vreeswijk is vrijwel niets bekend, evenmin van de bijbehorende nederzetting, die waarschijnlijk buiten de tegenwoordige Lekdijk lag (Henderikx, 1987, p.109).

Het zwaartepunt van de bewoning verschoof in de 13de eeuw van het Dijkveld, waar de kerk stond, naar de monding van de Nieuwe Vaart aan de Lek. De vaart was in eerste instantie door een dam van de rivier gescheiden, in 1373 werd een sluis aangelegd. Bij de aansluiting van de vaart op de Lek ontstond een kleine, op de scheepvaart georiënteerde nederzetting die de oude kern al spoedig overvleugelde.

De oudste plattegrond van Vreeswijk is die van Jacob van Deventer uit circa 1560 (afb. 7).

De structuur van de nederzetting wordt, zoals de plattegrond laat zien, bepaald door de Nieuwe Vaart met de sluis en door de Lekdijk ter plaatse van de huidige Molenstraat-Lekstraat. De schutkolk in de vaart is voorzien van vrij brede kades die hoger liggen dan het omringende gebied, maar lager dan de Lekdijk. De sluisdeuren zijn in de dijk opgenomen. Buitendijks is in het midden van de 15de eeuw ten westen van de sluis een hoofd aangelegd om dichterbij de zich naar het zuiden verleggende stroomgeul van de Lek te kunnen komen. Uit de kaart blijkt dat de verzanding van de Nieuwe Vaart daarmee niet tot staan is gebracht.

De bebouwing is rond 1560 geconcentreerd rond de sluis, langs het hoofd en aan het begin van de weg naar Utrecht langs de vaart. De kerk ligt aan de oostzijde van de nederzetting (afb.8).

De toenemende verzanding van de monding van de Vaartse Rijn maakte in de tweede helft van de 16de eeuw nieuwe maatregelen noodzakelijk. Om dichter bij de stroomgeul van de Lek te komen werd in 1562 een tweede sluiskolk aangelegd, waarbij van het al aanwezige hoofd gebruik werd gemaakt (de nieuwe sluiskolk lag dus in feite buitendijks). De kades werden op hetzelfde niveau gebracht als de Lekdijk waardoor het geheel hoger kwam te liggen dan de oude kolk.

Tegen het eind van de 16de eeuw werden rond de kern van Vreeswijk vestingwerken aangelegd. In de huidige situatie zijn van deze werken geen sporen meer over.

De belangrijkste verandering in de ruimtelijke structuur in de 17de eeuw betroffen de aanleg van een duiker en een kanaal (ter plaatse van de latere Spuisluis) in 1638 en de in datzelfde jaar begonnen bouw van een nieuwe kerk. De duiker en het kanaal dienden om het peil van de Vaartse Rijn en de daarmee samenhangende doorstroming in de Utrechtse grachten te waarborgen. Het kanaal werd Volmolengat genoemd naar een volmolen die korte tijd bij de duiker stond. De kerk werd gebouwd ter vervanging van de in 1588 verwoeste middeleeuwse kerk. De nieuwe kerk, gesitueerd ten westen van de tweede sluiskolk, werd in 1683

(na verwoesting in 1672) herbouwd (afb. 8).

Rond 1815 was Vreeswijk een klein dorp bij de sluizen in de Nieuwe Vaart. In de gehele gemeente stonden 118 huizen, het inwonertal was 830. Na 1815 begonnen echter ingrijpende ruimtelijke veranderingen op gang te komen. In het kader van de scheepvaartverbinding van Amsterdem met de Rijn, de zogenaamde Keulse Vaart (bestaande uit de Amstel-Weespertrekvaart-Vecht-Weerd-Catharijnesingel-Vaartse Rijn) werd besloten de oude, vervallen Vreeswijkse sluizen te verbouwen. Om het scheepvaartverkeer daarvan geen hinder te laten ondervinden werd in 1817 de Rijkshulpschutsluis of Spuisluis aangelegd in het Volmolengat. De oude sluizen werden tussen 1821 en 1824 verbouwd volgens een ontwerp van Jan Blanken. Zoals op het kadastraal minuutplan uit ca.1824 (afb. 9) te zien is, was tijdens de werkzaamheden de monding van de Nieuwe Vaart met een dam dichtgezet. Na de verbouwing bleef de Spuisluis in functie voor de lokale scheepvaart, de waterinlaat en de inundatie.

Nog sterker dan op de kaart van Van Deventer is op het kadastraal minuutplan zichtbaar hoe de bebouwing is georiënteerd op de sluizen en de Nieuwe Vaart. Ten oosten van de buitenkolk is het Raadhuisplein ontstaan met aan één zijde bebouwing. De huiskavels in het dorp zijn over het algemeen smal. De achtererven aan de Spuisluis zijn nog geheel onbebouwd. In de omgeving van de Hervormde Kerk en aan de Wierselaan staat wat losse bebouwing.

Aan de Dorpsstraat tegenover de buitenste sluis is in 1806 een katholieke kerk gebouwd. De oostzijde van de Spuisluis werd rond 1830 bebouwd met arbeiderswoningen, waardoor Frederiksoord ontstond.

3.5.2 Jutphaas

Zoals vermeld was de cope Jutphaas ontgonnen vanuit de Jutphasewetering, met als achterweteringen de Ravensewetering (Hellenburgerwetering) en de IJlandsewetering in het noorden en de Hoon-/Disselwetering en IJsselwetering in het zuiden. De ontginning werd door de Vaartse Rijn verdeeld in het Overeind en het Nedereind.

De boerderijen werden, zoals gebruikelijk bij een cope-ontginning, op de koppen van de kavels, aan de wetering geplaatst. Hierdoor ontstond ter weerszijden van de wetering een langgerekte, los bebouwde nederzetting. In het boerderijlint werd ook de kerk, die voor het eerst in 1217 genoemd wordt, geplaatst aan het Kerkeveld. Het merendeel van de versterkte huizen stond eveneens aan de wetering (afb. 10). Van de meer dan tien versterkte huizen in en rond Jutphaas zijn slechts twee overgebleven (in latere vorm, nl. als buitenplaats): Rijnhuizen aan de wetering en Oudegein bij 't Gein. De meeste huizen zijn in de 18de eeuw en 19de eeuw afgebroken. Aan de Nedereindseweg zijn resten (bodemsporen, zie Deel B, 3.1) over van Stormerdijk, Plettenburg, en mogelijk van Groenestein. Van Everstein en Wijnestein zijn delen van de aanleg nog aanwezig. Van Rijnenburg zijn er nog enkele bijgebouwen van de latere buitenplaats bewaard. Aan de Schalkwijksewetering zijn nog de resten

(bodemsporen) van Bongenaar en delen van de aanleg van Oud-Heemstede bewaard gebleven.

Na de middeleeuwen werd nog een enkele buitenplaats gebouwd: Zwanenburg en De Liesbosch, beide in de 17de eeuw gebouwd aan de Vaartse Rijn.

Bij de kerk van Jutphaas werden in 1603 op initiatief van Anna van Rijn (Rijnhuizen) de zogenaamde Godskameren gebouwd, huisjes voor behoeftige mensen (in 1978 afgebroken)

Rond 1630 stonden in het Nedereind van Jutphaas 131 huizen en in het Overeind (met Rijnhuizen) 27 huizen. Van ruimtelijke ontwikkeling is in Juthpaas tot in het begin van de 19de eeuw nauwelijks sprake geweest. De bebouwing breidde zich vrijwel alleen langs de Neder- en Overeindseweg (Jutphasewetering) enigszins uit

Begin 19de eeuw verschoof het zwaartepunt van het dorp, voorzover daar al sprake van was, naar de kruising Nedereindseweg/Vaartse Rijn, vanwege het toenemend belang van de bedrijvigheid langs het water. De bedrijvigheid bestond in 1815 uit 4 houtzaagmolens, 4 steenbakkerijen, 1 pannenbakkerij en een kalkbranderij, en was geconcentreerd langs de Vaartse Rijn ter hoogte van West-, Hoog- en Laagraven (nu gem. Utrecht). Daarnaast was er een behoorlijk aantal ambachtslieden in Jutpaas. De bevolking bestond in 1815 uit 1737 mensen. In de gemeente stonden 269 huizen, waaronder (zoals vermeld in 3.3) 67 boerderijen en 11 arbeiderswoningen. Het grondgebruik buiten de dorpskern was in hoofdzaak agrarisch.

Illustratief voor de verschuiving van het zwaartepunt van het dorp is de verplaatsing van de NH-Kerk. De oude middeleeuwse kerk op het Kerkeveld was bouwvallig geworden en men besloot een nieuwe kerk te bouwen op een andere plaats: aan de Nedereindseweg vlakbij de kruising met de Vaartse Rijn. Deze uit 1819 daterende kerk is nog aanwezig (zie kadastraal minuutplan Jutphaas, afb. 11).

3.5.3 't Gein

Bij de aansluiting van de Vaartse Rijn op de Hollandse IJssel moesten vanwege de dam tussen de beide waterwegen, die in verband met overstromingsgevaar gehandhaafd bleef, de goederen overgeslagen worden. Een handelsnederzetting onstond bij dit punt: 't Gein. In 1295 kreeg de nederzetting stadsrechten en werd begonnen met de aanleg van een omgrachting. In de strijd tussen Holland en Utrecht werd 't Gein in de 13de en 14de eeuw een aantal malen verwoest, terwijl de handelsfunctie terug liep na de afsluiting van de Hollandse IJssel en de aanleg van de Nieuwe Vaart. Hoewel 't Gein officieel een stad bleef verviel het plaatsje tot een dorp en later tot een gehucht. In 1748 stonden er nog 6 huizen.

Nu zijn er nog geen zichtbare restanten meer over van de stad en evenmin van het klooster Nazareth dat ter plaatse in 1421 werd gesticht en tot 1573 heeft bestaan.

3.5.4 Verspreide bebouwing

Galecop, evenals de Jutphase ontginningen een cope-ontginning, is nooit meer geweest dan een boerderijenlint langs de Galecoperdijk. Aanvankelijk hoorde de polder bij de gemeente Oudenrijn.

Bij de ontginningen van Jutphaas is, zoals hierboven al beschreven (zie 3.2), een lang boerderijlint ontstaan. Het dorp Jutphaas is lange tijd niet veel meer geweest dan enige verdichting van de bebouwing rond de kerk en bij de kruising met de Vaartse Rijn. Zowel ten oosten (aan de Overeindseweg), als ten westen (aan de Nedereindseweg) ging de dorpsbebouwing geleidelijk over in de bebouwing van het boerderijlint.

Ook aan de westzijde van de Vaartse Rijn ging de dorpsbebouwing van Jutphaas in de richting Utrecht geleidelijk over in agrarische bebouwing, aan de oostzijde werd nauwelijks gewoond. Met de toename van de bedrijvigheid langs de Vaartse Rijn werd de bebouwing meer divers van karakter: bedrijfsgebouwen, arbeiderswoningen, enz.

Overigens is het niet goed mogelijk om de dorpsbebouwing van Jutphaas van de verspreide bebouwing langs de Over- en Nedereindseweg en langs de Vaartse Rijn te onderscheiden: steeds gaat het in hoofdzaak om lintbebouwing.

Zowel op het grondgebied van Jutphaas, als op dat van Vreeswijk kwam in de loop der tijden enige bebouwing tot stand langs de Schalkwijkerwetering. Rond 1850 ging het echter nog steeds om slechts enkele boerderijen.

Zoals hierboven vermeld (zie 3.2) had de Lekdijk in de Middeleeuwen als ontginningsbasis gefunctioneerd. De boerderijen bij deze ontginningen werden onderaan de dijk, vooraan op de kavels geplaatst. In deze situatie is in de loop der eeuwen geen verandering gekomen. In de overige Vreeswijkse ontginningseenheden werd nauwelijks gewoond, slechts hier en daar stond een boerderij.

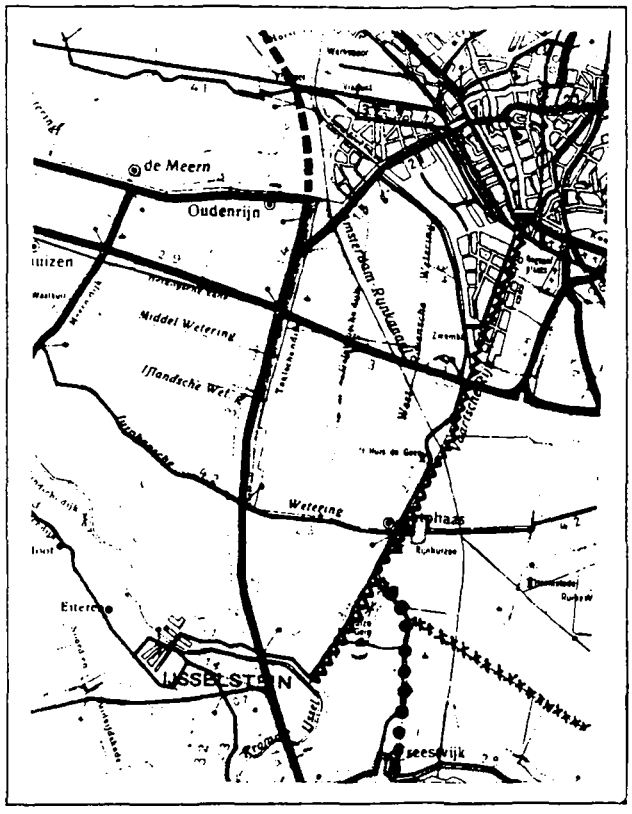

Afb. 5.

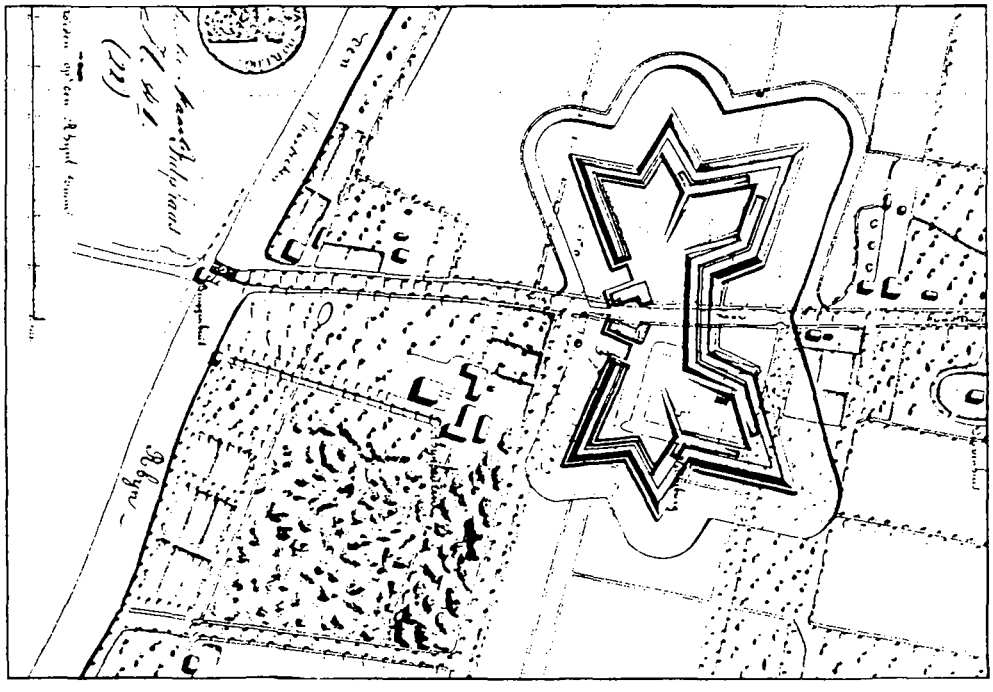

Afb. 6.

Afb. 5. De Vaartse Rijn en de Nieuwe Vaart.

∿∿∿	Vaartse Rijn
• • • •	Nieuwe Vaart
× × × ×	Schalkwijkerwetering

Afb. 6. Fort Jutphaas in het begin van de 19de eeuw (ARA-OSK, HI-22)

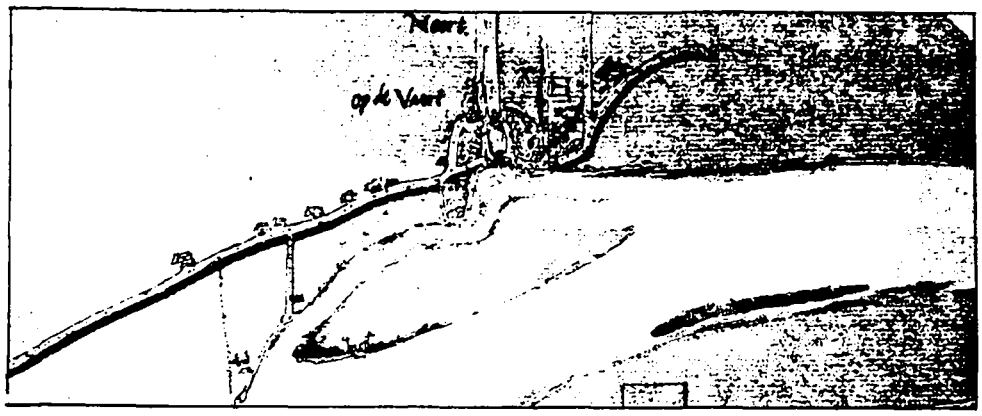

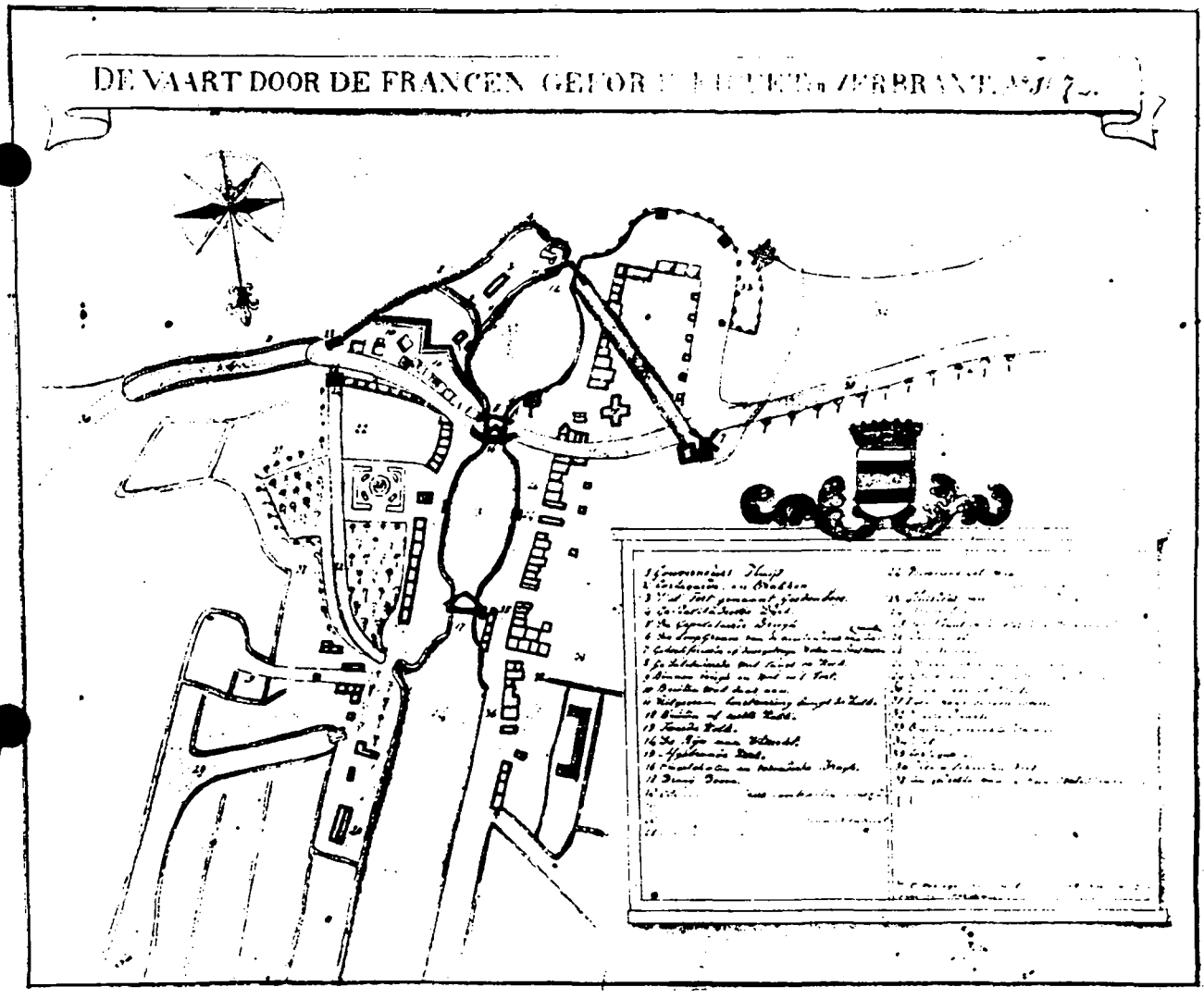

Afb. 7. Vreeswijk (Op de Vaert), plattegrond van Jacob van Deventer, circa 1560.
Afb. 8. Vreeswijk, plattegrond van 1672 in kopie uit 1826 (RAU. TA 2130)

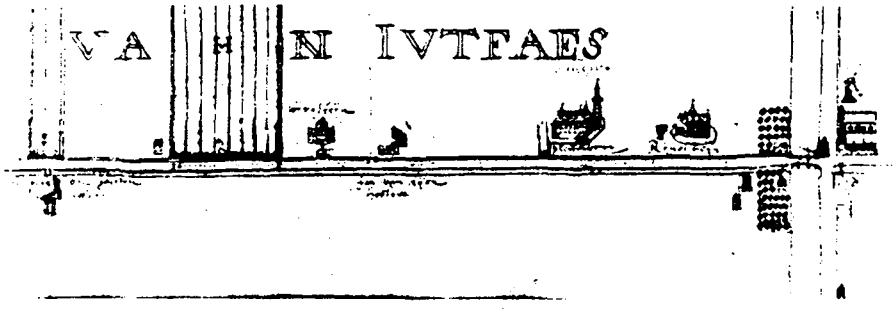

Afb. 9. Kadastraal minuutplan van Vreeswijk, circa 1820.

Afb. 10. De Jutphasewetering met de huizen Rijnhuizen, Wijnestein en Plettenburg (uit: Dekker, 1983, p. 263).

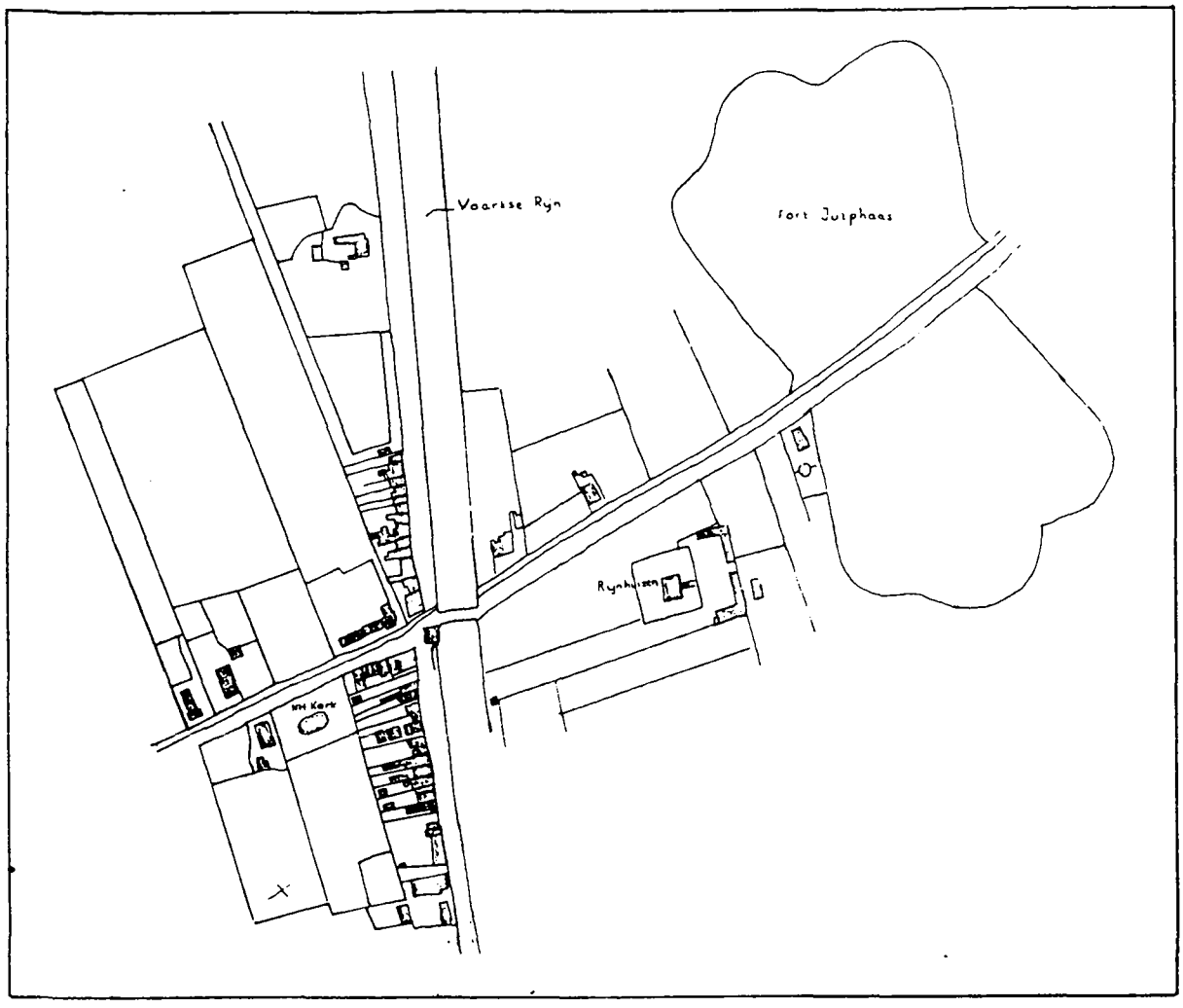

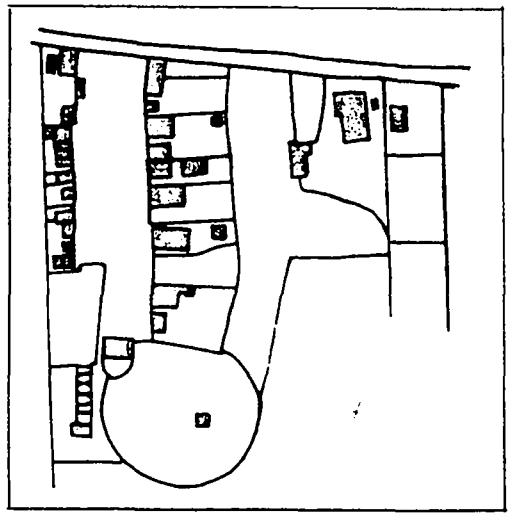

Afb. 11a. Kadastraal minuutplan van Jutphaas, circa 1820. De Nedereindsweg en de Vaartse Rijn.
Afb. 11b. Kadastraal minuutplan van Jutphaas, circa 1820. Het Kerkveld.

4 RUIMTELIJKE ONTWIKKELING 1850-1940

4.1 DE SITUATIE OMSTREEKS 1850

De situatie rond 1850 is afgebeeld op de Topografische en Militaire Kaart (bl.31, 1854, bl.38, 1853, afb.12). De hoofdlijnen van de ruimtelijke structuur hebben, zoals hierboven is uiteengezet, in hoofdzaak in de Middeleeuwen vorm gekregen. Tot in de 19de eeuw is weinig verandering opgetreden.

De belangrijkste waterweg in het gebied is de verbinding met de Lek: de Vaartse Rijn met de Nieuwe Vaart. De belangrijkste landwegen zijn de weg langs de Vaartse Rijn/Nieuwe Vaart, de Neder- en Overeindseweg en de Galecopperdijk. De overige wegen zijn van minder belang.

De cope-ontginningen van het Nedereind en het Overeind van Jutphaas en van Galecop komen in het kaartbeeld duidelijk naar voren. De ontginningen boven Vreeswijk zijn minder duidelijk herkenbaar.

Het gebied is grotendeels agrarisch, langs de Vaartse Rijn is enige bedrijvigheid.

Vreeswijk is georiënteerd op de uitmonding van de Nieuwe Vaart in de Lek, in ruimtelijk opzicht verschilt de situatie rond 1850 nauwelijks van die van circa 1820 (kadastraal minuutplan). Dorpsuitbreiding heeft slechts in geringe mate plaatsgevonden (Frederiksoord). In 1848 stonden er in het dorp 130 huizen waarin zo'n 1000 mensen woonden.

Over de Lek is in 1840 een schipbrug aangelegd, die tot 1935 functioneerde (zie verder 4.3.1.).

In Jutphaas is de bedrijvigheid voornamelijk geconcentreerd aan de Vaartse Rijn ter hoogte van Hoog-, West-, en Laagraven. In de steenfabrieken werken rond 1850 tussen de 13 en 66 mensen per onderneming. De klei is hoofdzakelijk van buiten de gemeente afkomstig. Sinds 1815 is de bedrijvigheid nog enigszins uitgebreid, o.a. met een pannenbakkerij en een olie- en lijnkoekenmolen. Het bevolkingsaantal van Jutphaas is in 1845 gestegen tot ruim 2000 inwoners.

De bebouwing is rond 1850, afgezien van de bedrijvigheid aan de Vaartse Rijn, geconcentreerd aan de Jutphasewetering: de Neder- en Overeindseweg, met enige verdichting bij de kruising met de Vaartse Rijn.

De polder Galekop is een louter agrarisch gebied.

4.2 GRONDGEBRUIK

In de periode tussen 1850 en 1940 bleef een groot deel van het grondgebied van de huidige gemeente Nieuwegein in gebruik voor agrarische doeleinden. Met de landbouwcrisis van omstreeks 1880 maakte de akkerbouw, die toch al een vrij gering areaal besloeg, geleidelijk geheel plaats voor het weidebedrijf. Aan de IJssel lagen grienden die grondstoffen leverden aan o.a de Jutphaser hoepelmakerijen. Begin deze eeuw verdwenen deze tak van nijverheid en het bijbehorende grondgebruik.

Langs de Vaartse Rijn vond een verdere toename van bedrijvigheid plaats (zie verder 4.4 en 4.5).

4.3 INFRASTRUCTUUR

4.3.1 Landwegen

Het wegenpatroon werd tussen 1850 en 1940 nauwelijks gewijzigd. De belangrijkste wegen werden verhard, als eerste de weg langs de Vaartse Rijn die in 1811-1812 bestraat werd. Rond 1870 waren ook de Nedereindseweg, de Galecopperdijk en de Lekdijk verhard. De overige wegen volgden in een later stadium.

In de periode 1935-1938 werd rijksweg 27 (Utrecht-'s Hertogenbosch) aangelegd, ten zuiden van Utrecht op het grondgebied van Jutphaas, Vreeswijk en IJsselstein. De nieuwe weg stak de Lek over via de Lekbrug (1938). Deze brug werd iets meer naar het westen gelegd dan de sinds 1840 functionerende schipbrug. Door de situering van de brug kwam de verkeersstroom voortaan om Vreeswijk heen te lopen.

4.3.2 Waterwegen

Ter verbetering van de waterweg tussen Amsterdam en de Rijn, de zogenaamde Keulse Vaart (zie 3.5.1) werd tussen 1891 en 1893 het Merwedekanaal aangelegd (afb. 13). In de gemeenten Jutphaas en Vreeswijk volgde het kanaal grotendeels het tracé van de Vaartse Rijn, die verdiept en verbreed werd. Boven Vreeswijk werd een nieuwe aftakking naar de Lek gegraven.

De situatie werd nogmaals gewijzigd met de aanleg van het Amsterdam-Rijnkanaal in de jaren dertig van deze eeuw. Het kanaal, in 1952 voltooid, werd even boven De Geer door het Merwedekanaal gelegd, een zijkanaal, het Lekkanaal, werd ten oosten van Vreeswijk naar de Lek gegraven. Het Amsterdam-Rijnkanaal maakte het Merwedekanaal minder belangrijk (afb. 13).

4.3.3 Militaire infrastructuur

In het kader van de Nieuwe Hollandse Waterlinie vonden na 1850 nog enkele verbeteringen plaats. Al genoemd is de verandering aan het (nog bestaande) fort Vreeswijk in 1853 (zie 3.4.3). Ter verdediging van de Overeindseweg werden in 1871-1872 twee batterijen aangelegd achter een inundatiekanaal dat de niet inundeerbare gronden ter plaatse doorsneed. De batterijen moesten eventuele afdamming van het kanaal voorkomen. Slechts het gehavende noordelijke deel van de versterking bestaat nog.

Kort vóór de Tweede Wereldoorlog werd bij de splising van her Amsterdam-Rijnkanaal en het Lekkanaal de zogenaamde Plofsluis aangelegd. Het verdedigingswerk bestaat uit een grote betonnen bak, die boven het water hangt en gevuld was met zand en grind. In oorlogstijd kon de inhoud met behulp van explosieven in het Amsterdam-Rijnkanaal gestort worden, zodat de scheepvaart daar

onmogelijk werd. Ten gevolge van de verbreding van het kanaal ligt de Plofsluis nu nog slechts over een deel van het water.

Bij de monding van het Lekkanaal werd twee kazematten (nog aanwezig) aangelegd in dezelfde tijd. Vanuit de de kazemat westelijk van het kanaal kon de gehele monding bestreken worden, de oostelijke diende ter afsluiting van de Noorder Lekdijk.

4.4 NEDERZETTINGEN

4.4.1 Vreeswijk

Aanvankelijk deden zich in de periode na 1850 in en bij het dorp geen wijzigingen in de ruimtelijke structuur voor die een grote invloed op het economisch leven hadden. Vreeswijk was een vrij klein dorp bij de sluizen in de Nieuwe Vaart. Bij de sluizen was (winkel)bedrijvigheid e.d. Sinds 1856 was er een scheepswerf in Vreeswijk, het huidige bedrijf Buitenzorg aan de Wierselaan.

Een belangrijke wijziging in de ruimtelijke situatie was de al genoemde aanleg van het Merwedekanaal tussen 1891 en 1893 (afb. 13). Ten westen van Vreeswijk werd een nieuw tracé gegraven en werd een nieuwe sluis aangelegd, de Koninginnensluis. In 1896 passeerden tussen de 3500 en 4000 schepen de nieuwe sluis, tegen 1800 de oude.

Langs het kanaal werd een kade aangelegd, de Handelskade, waaraan zich bedrijven vestigden en woningbouw plaatsvond. Begin 20ste eeuw werden aan de Handelskade drie zijstraten aangelegd: de Noorderstraat, de Zuiderstraat en de Cornewalstraat. Ook in de punt tussen de Nieuwe Vaart en het Merwedekanaal vond dorpsuitbreiding plaats en vestigden zich bedrijven o.a. aan de Prins Hendriklaan en de Emmaweg. Uit het gemeenteverslag van 1901 blijkt dat de opening van de Koninginnensluis het economisch leven heeft gestimuleerd, er zijn in Vreeswijk diverse scheepstimmerwerven, timmerwerkplaatsen, smederijen en winkels (bakkers, slagers e.d) bijgekomen (GA Nieuwegein, inv. Vreeswijk, nr.2469). Sinds 1893 is machinefabriek De Keulsche Vaart in Vreeswijk gevestigd (in 1952 door Van Zutphen overgenomen).

De toegenomen economische activiteit, en de daaruit voortvloeiende bouwactiviteiten blijken uit het vrij grote aantal bouw- en hinderwetvergunningen, dat in de eerste decennia van deze eeuw is verleend. Aan de Wierselaan werd onder andere gebouwd door de nog aanwezige scheepswerf van de Gebr. van Zutphen, Van Loon (zand en grind), aan de Prins Hendriklaan vond door de American Petroleum Company, en aan de Handelskade door dezelfde maatschappij en door De Automaat ondergrondse benzineopslag plaats (Noordam, 1986, p. 139 e.v). Aan de Handelskade kwam een zeer diverse nijverheid: winkels in scheepsbenodigdheden en levensmiddelen, een transportonderneming en een melkfabriek.

In deze periode verrees ook een aantal openbare gebouwen en gebouwen met een bijzondere functie waaronder enkele scholen, het Prins Hendrikinternaat voor schipperskinderen aan de Prins Hendriklaan (1915), de in 1908 gebouwde RK-kerk aan de Koninginnenlaan en sluiswachterswoningen bij het sluizencomplex.

Het bevolkingsaantal van Vreeswijk steeg van 2200 in 1906 tot 3300 in 1926.

Met de aanleg van het Amsterdam-Rijnkanaal en het Lekkanaal als zijtak naar Vreeswijk kwam begin jaren dertig een einde aan de functie van het plaatsje voor de scheepsvaart. De nieuwe sluizen, de Prinses Beatrix-sluizen waren te ver van Vreeswijk verwijderd. Niet alleen de middenstand verloor hierdoor een groot deel van het afzetgebied, ook grotere bedrijven ondervonden nadeel en vertrokken naar elders.

4.4.2 Jutphaas

De bedrijvigheid langs de Vaartse Rijn nam in de tweede helft van de 19de eeuw verder toe en veranderde van karakter door invoering van de stoommachine. Als eerste werd de lijnoliekoekenmolen omgezet in een op stoom werkende fabriek in 1849 (in 1923 gekocht door de NV Nederlandse Persil Maatschappij, die na verbouwing in 1934 met de produktie van zeep begon), andere bedrijven volgden zoals de stoomkorenmolen De Batavier (ged. aanwezig, Herenstraat 68). Enkele scheepswerven kwamen op, drie waren begin 20ste eeuw in bedrijf: Vertrouwen, Plettenburg en De Liesbosch. Met name De Liesbosch, voortgekomen uit de gelijknamige steenfabriek ontwikkelde zich tot een groot bedrijf, dat begin jaren '20 aan het Merwedekanaal nog een extra haven liet aanleggen. Als enige is deze werf nu nog aanwezig: de Vertrouwen is in de jaren '30 verdwenen bij de aanleg van het Amsterdam-Rijnkanaal, Plettenburg in de jaren '70 bij de aanleg van een onsluitingsweg van het industriegebied Plettenburg/De Wiers.

In 1880 waren er in de gemeente 2 steen- en dakpanfabrieken, 5 steenfabrieken, 2 dakpanfabrieken, 1 houtzagerij, op stoom, 1 tegelfabriek, 1 trasmolen, op paardekracht, 1 stijfselfabriek, op stoom, 3 hoepelmakerijen en 2 olieslagerijen, een op paardekracht, een op stoom (GA Nieuwegein, inv.Jutphaas nr.2073). Verdere groei vond in het begin van deze eeuw plaats, met name vestigden zich bedrijven langs de Vaartse Rijn/Merwedekanaal in de buurt van Hoog-, Laag-, en Westraven. In 1954 werd dit deel van Jutphaas bij Utrecht gevoegd.

In samenhang met de groei van de bedrijvigheid vond in Jutphaas uitbreiding van de lintbebouwing plaats, zowel aan het kanaal als langs de Neder- en Overeindseweg. Aan het kanaal werd in 1875 ook een nieuwe RK-Kerk gebouwd (architect A. Tepe).

Een planmatige dorpsuitbreiding kreeg tussen 1905 en 1919 vorm met de aanleg van een complex arbeiderswoningen ter plaatse van het vroegere Huis de Geer. De woningen werden gebouwd voor arbeiders van de Liesbosch. De scheepswerf had bij gebrek aan genoeg bekwame scheepsbouwers ter plaatse arbeiders geworven uit de Krimpener- en Alblasserwaard. Een grotere uitbreiding betrof de bouw van 71 arbeiderswoningen in 1921-1922 door de woningbouwvereniging Jutphaas aan de huidige Stormerdijkstraat. Voorlopig was hiermee een eind gekomen aan de uitbreiding van het dorp.

De vrij sterke industrialisatie van Jutphaas werd in 1937 als volgt beschreven: '... wie nu wandelt langs den oever van het Merwede-kanaal van den Leidschen Straatweg naar Jutphaas, zal tot

de conclusie komen dat langs dezen nieuwen weg de nieuwe industrieëen zich naast elkaar hebben geschaard; (...) Men ziet daar de Electrische Apparatenfabriek Coq, de Betonindustie van de firma Van Heusden, de opslagplaatsen van Texaco en Shell, het Automobielbedrijf van de firma Jongerius, de Pottenbakkerij van Mobach, de steendrukkerij van Nout en Co, het geweldige betonnen gebouw van de Handelskamer, de bouwmaterialenhandel van de firma van Ameyde, de fabriek van Rollend Materieel der Firma Koppen, en nog veele anderen.' Dit aldus beschreven deel van Jutfaas werd in 1954 bij Utrecht gevoegd. Daarnaast verleende de gemeente huisvesting aan: 'een fabriek van trappen en ladders, aan verschillende steenfabrieken (Van Arkel, Mijnlieff en van Hoeke, o.a), aan een houthandel, de bekende Utrechtse Houtcentrale, aan de groote fabriek van Persil, aan de Rijststijfselfabriek Holland, aan de Constructiewerkplaats van Van Bentum, en aan een bedrijf van de Amsterdamsche Ballastmaatschappij, dat beslag heeft gelegd op de geliquideerde scheepswerf van De Liesbosch.' (Banner, e.a. 1937, p.58/59).

Afb. 12. De Topographische en Militaire Kaart, blad 31, 1854 en blad 38, 1858, fragment.

4.4.3 Verspreide bebouwing

In het patroon van verspreide bebouwing zoals beschreven in paragraaf 3.5.4 kwam na 1850 weinig verandering. Wel trad enige verdichting op, met name langs de Vaartse Rijn. Door de bouw van het woningbouwcomplex ter plaatse van het Huis de Geer (voltooid in 1919) kwam de verspreide bebouwing langs de Vaartse Rijn (tussen de oude kern en het nieuwe wijkje) in feite binnen de bebouwde kom van Jutphaas te liggen.

Aan zowel de Neder- en Overeindseweg als aan de Galekopperdijk trad in veel mindere mate verdichting op. Aan de Lekdijk en de Schalkwijkerwetering breidde het toch al geringe aantal boerderijen zich nauwelijks uit.

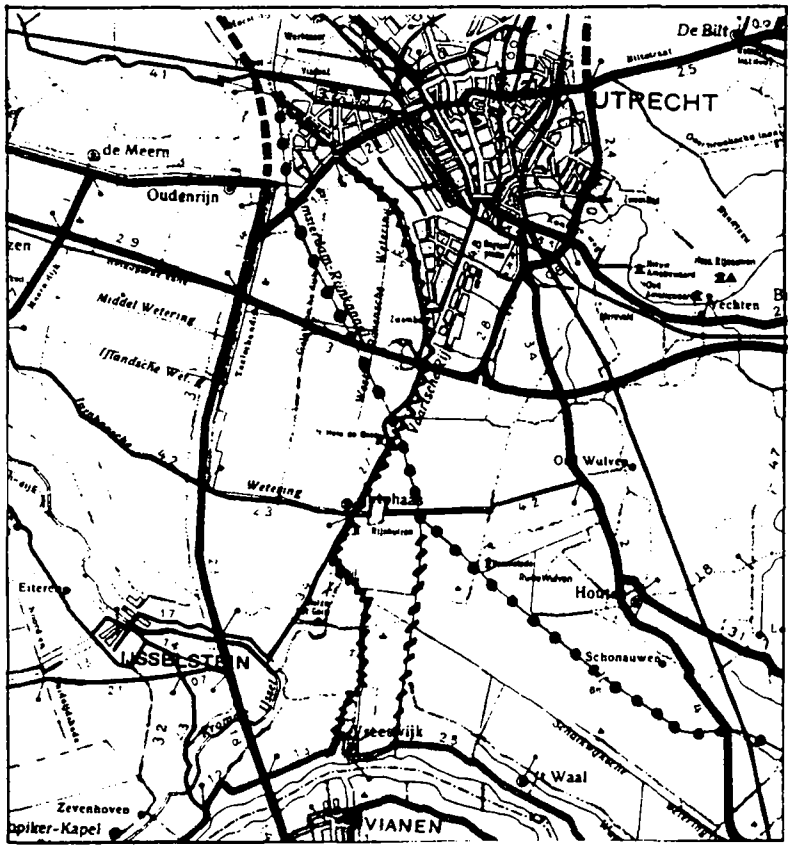

Afb. 13. Het Merwedekanaal, het Amsterdam-Rijnkanaal en het Lekkanaal.

∿∿∿ Merwedekanaal

• • • • Amsterdam-Rijnkanaal

× × × × Lekkanaal

5 RECENTE RUIMTELIJKE ONTWIKKELINGEN

Na de Tweede Wereldoorlog functioneerden Vreeswijk en Jutphaas tot in de jaren zestig als kleine woonkernen, met name na de al genoemde samenvoeging van West-, Laag- en Hoograven bij Utrecht in 1954. Uitbreiding van de beide dorpen vond slechts op bescheiden (in vergelijking met na 1971) schaal plaats. In Vreeswijk werd met name in de jaren vijftig en zestig gebouwd, ten westen en ten noorden van het fort (Burg. De Geerplantsoen e.o). In de jaren zestig werd ook begonnen met de sanering van de westelijke huizenrij aan de Oude Sluis en van de huizen aan het Frederiksoord, in de jaren zeventig werd deze sanering voltooid.

In Jutphaas werd vooral in de jaren zestig gebouwd, hoofzakelijk laagbouw. In Wijkersloot werd een aantal flatgebouwen neergezet (Nypelsplantsoen). De eerste flats werden in 1964 gebouwd aan de Zwanenburgerstraat, vier verdiepingen hoog.

Nadat Jutphaas en Vreeswijk in 1971 samengevoegd waren en de nieuwe gemeente Nieuwegein als groeikern was aangewezen, is in hoog tempo gebouwd. Een groot deel van het grondgebied van Nieuwegein wordt in beslag genomen door na 1971 gebouwde woonwijken, waarin ook een nieuw centrum (Cityplaza e.o) is gecreeerd. Tussen het Merwede- en het Lekkanaal is de oppervlakte industriegebied behoorlijk uitgebreid.

Slechts ten oosten van het Lekkanaal, ten westen van de A2 (Nedereindseweg) en aan de Galecopperdijk is het agrarisch karakter, dat vroeger voor het gebied kenmerkend was, bewaard gebleven.

Het gedeelte van Rijksweg 27 tussen Utrecht en Vianen werd in het begin van de jaren '70 omgevormd tot een onderdeel van de A2, in 1985 werden de aansluitingen van Nieuwegein en IJsselstein op de rijksweg vernieuwd.

Van groot belang voor de nieuwe woonwijken in Nieuwegein was de aanleg van de sneltram Utrecht Centraal Station-Nieuwegein, in 1985 werd het net nog uitgebreid met een tak Nieuwegein-IJsselstein.

DEEL B INVENTARISATIE

1 STEDEBOUWKUNDIGE TYPOLOGIE

1.1 GEBIEDEN BINNEN DE BEBOUWDE KOM

1.1.1 Dorpskernen vóór 1850

Vreeswijk
De historisch-ruimtelijke structuur van Vreeswijk wordt in hoge mate bepaald door de aanwezigheid van twee sluizen-complexen in de vaarweg tussen de stad Utrecht en de Lek. Door toedoen van deze sluizen, de Oude Sluis en de Koninginnensluis, bestaat de historisch-ruimtelijke structuur in hoofdzaak uit twee delen: de oude kern van Vreeswijk enerzijds en de Handelskade met omgeving anderzijds (zie hieronder).

De kern van Vreeswijk kan zonder meer gekarakteriseerd worden als sluisdorp. De hoofdstructuur bestaat uit de Vaartse Rijn en de Oude Sluis met de kaden aan weerszijden en enkele min of meer haaks hierop staande straatjes. De kaden worden door twee bruggen met elkaar verbonden. Aan de oostzijde wordt deze structuur op kleinere schaal herhaald. Vanuit de Vaartse Rijn loopt het kanaal van de Spuisluis, met voor een deel kaden aan weerszijden, naar de Lek.

De bebouwing aan de kaden langs de Vaartse Rijn bestaat grotendeels uit monumentale en historisch waardevolle panden, die ter hoogte van de Oude Sluis vrijwel gesloten gevelwanden vormen. De huizen, woon-, winkel- en bedrijfspanden staan direct aan de straat. Aan de noordzijde (tussen Mauritsstraat en Koninginnenweg) loopt de bebouwing aan de westzijde uit in enkele grote losstaande panden. Aan de oostzijde van de Vaartse Rijn is ten noorden van de aansluiting Frederiksoord op de Oude Sluis niet meer van een historische kade-bebouwing sprake.

De gesloten gevelwanden en het ontbreken van voortuinen geven Vreeswijk een stedelijk aanzien. Het is daarom des te opvallender dat de oude nederzetting achter deze gevelwanden vrijwel direct ophoudt. Over slechts korte afstand lopen de dwarsstraatjes door. Aan de oostzijde is dit minder het geval dan aan de westzijde: hier wordt de bebouwing gestructureerd door het kanaal naar de Spuisluis. Door de sanering (Frederiksoord) resteert nog maar weinig historische bebouwing. De nog aanwezige bebouwing bestaat voornamelijk uit vrij lage woonhuizen (1 à 2 bouwlagen hoog), al dan niet met een voortuin. De bebouwing is van minder allure dan die aan de Dorpsstraat en de Oude Sluis.

Eveneens opvallend is de situering van de N.H. kerk achter de bebouwing aan de zuidzijde van de Dorpsstraat. Mede door de bescheiden afmetingen van het gebouw is de kerk weinig prominent in het dorpsbeeld aanwezig. Aan de overzijde, ter hoogte van het oude raadhuis, heeft de kade door het terugwijken van de bebouwing ten opzichte van het kanaal een plein-karakter gekregen.

De rand van de historische nederzetting wordt aan de noorzijde gevormd door de overgang Dorpsstraat-Koninginnenlaan (zie hierboven) en aan de oostzijde door de N.H. begraafplaats aan de Gildenborglaan en het aangrenzende fort Vreeswijk. Aan de westzijde grenst de oude dorpskom aan het gebied van de

Koninginnensluis. De zuidkant wordt afgesloten door de Oude Sluis met de flankerende dijklichamen.

Jutphaas

Het 'oude', dat wil zeggen vóór 1940 tot stand gekomen Jutphaas is zonder moeite te herkennen in de huidige ruimtelijke structuur van Nieuwegein en bestaat uit twee elkaar kruisende assen: de eerste gevormd door de Nedereindseweg-Rond het Fort/De Malapertweg/Overeindeseweg en de tweede door de Vaartse Rijn met de naastgelegen Utrechtsestraatweg/Herenstraat.

In het geheel van Nedereindse- en Overeindseweg is het oorspronkelijke agrarische karakter van de Jutphase cope-ontginningen nog herkenbaar. Deze ontginningen worden gekenmerkt door een ontginningsbasis (doorgaans weg en wetering) met aan één of beide zijden de boerderijen op de koppen van de lange, strookvormige kavels. Aan de Nedereindseweg gaat het om een boerderijlint aan weerszijden van de oorspronkelijke ontginningsbasis. Het boerderijlint is nog gedeeltelijk herkenbaar door de in latere bebouwing bewaard gebleven boerderijen aan de Nedereindseweg tussen de Herenstraat en de A2. Ten westen van de snelweg is de historisch-ruimtelijke structuur in zijn geheel bewaard gebleven (zie hieronder).

Enigszins afwijkend in de structuur van het oorspronkelijke bebouwingslint is het Kerkveld, een aan twee zijden bebouwde pleinruimte. Het plein heeft echter dezelfde hoek ten opzichte van de Nedereindseweg als de oorspronkelijke kavels en is dus als deelstructuur in de hoofdstructuur ingepast.

Een wetering is langs de Nedereindseweg niet meer aanwezig. De bebouwing ligt voor het grootste deel niet direct aan de weg, maar is daarvan gescheiden door een voortuin. Waar de wetering heeft gelegen zijn de voortuinen thans dieper.

Aan de overzijde van de Vaartse Rijn is de oorspronkelijke Overeindseweg (nu Rond het Fort/De Malapertweg geheten) nog maar zeer ten dele als ontginningsbasis en voortzetting van de Nedereindseweg herkenbaar. Slechts ten oosten van het fort Jutphaas, dat zelf een onderbreking van de weg vormt, is dit enigszins het geval. De bebouwing bestaat gedeeltelijk uit (voormalige) boerderijen, terwijl ook het achterliggende land nog enigszins de oorspronkelijke structuur heeft.

De aansluiting van de Nedereindseweg op de Vaartse Rijn is sinds het begin van de 19de eeuw steeds meer het zwaartepunt van het dorp Jutphaas geworden. In de historische bebouwing in deze omgeving is dit proces duidelijk herkenbaar: de agrarische bebouwing heeft plaatsgemaakt voor woonhuizen, bedrijfsgebouwen, de N.H kerk, enz.

De historische bebouwing van het 'oude' Jutphaas bestaat overwegend uit vrijstaande (voormalige) boerderijen en uit woonhuizen -zowel vrij grote losstaande als enkele blokjes-, uit bedrijfspanden en een enkel bijzonder gebouw als de genoemde N.H kerk.

De Vaartse Rijn en de straatweg erlangs weerspiegelen het sinds het begin van de 19de eeuw steeds belangrijker geworden bedrijfsmatig en industriëel karakter van Jutphaas. Langs het water is aan de Herenstraat een min of meer gesloten gevelwand met zeer gevarieerde bebouwing tot stand gekomen. De bebouwing

bestaat grotendeels uit winkel- en bedrijfspanden en woonhuizen, merendeels twee bouwlagen hoog en direct aan de straatweg gelegen. Wat verder weg van de kruising staan ook losstaande huizen met voortuin en blokjes woningen. De verschuiving van het zwaartepunt van het dorp blijkt uit de aanwezigheid van onder andere de R.K kerk en het voormalige gemeentehuis aan het water.

Aan de overzijde van de Vaartse Rijn is relatief weinig gebouwd, op enkele grotere complexen na: de oude buitenplaats Rijnhuizen en de 20ste-eeuwse Persilfabriek. De buitenplaats en het bijbehorende park zijn zeer bepalend voor de oostzijde van de Vaartse Rijn en het dorpsbeeld ter hoogte van de Herenstraat. Als gevolg van het verdwijnen van de brug over het water en het gewijzigde karakter van de oude Overeindseweg ter plaatse (Rond het Fort) is het verband tussen het westelijk en het oostelijk dorpsdeel vrijwel verloren gegaan. De buitenplaats ligt nu aan het water en niet meer, zoals vroeger, zichtbaar aan de oorspronkelijke ontginningsbasis.

1.1.2 Dorpsgebieden 1850-1940

Vreeswijk-Handelskade

De uitbreiding van Vreeswijk die het gevolg was van de aanleg van de Koninginnensluis heeft in hoofdzaak eenzelfde structuur als het oude dorp: een kanaal met aan weerszijden kaden. Waar in het oude dorp echter niet veel onderscheid tussen beide kaden is, is dat aan het Merwedekanaal wel het geval. Aan de westzijde is de Handelskade tot ontwikkeling gekomen, aan de oostzijde is nauwelijks bebouwing van betekenis ontstaan.

Evenals in het oude dorp bij de Vaartse Rijn, zijn in de dorpsuitbreiding haaks op het Merwedekanaal en de Handelskade enkele dwarsstraten aangelegd. De centrale as in het gebied is de Koninginnenlaan, de verbinding tussen het oude dorp en de Handelskade.

De bebouwing in het gebied bestaat uit de panden langs de oostzijde van het Merwedekanaal (Handelskade), en aan enkele dwarsstraten, en uit de bebouwing aan de westzijde, met name aan en boven de Koninginnenlaan. Aan de Handelskade bestaat de bebouwing uit woon-, winkel-, en bedrijfspanden, de laatste categorie nog in bedrijf of aan de vroegere functie herkenbaar, waardoor het historische karakter van de kade (vgl. ook de naam) grotendeels bewaard is gebleven. De panden zijn gedeeltelijk vrijstaand, gedeeltelijk aaneengebouwd en tussen de één en drie bouwlagen hoog. Enkele woonhuizen hebben voortuinen. De bebouwing is zeer gevarieerd, maar in een doorgaande rooilijn gesitueerd. Aan de noordzijde gaat de bebouwing, blokjes arbeiders- en middenstandswoningen, over in die van de Jutphase Straatweg (idem). De dwarsstraten (Noorder-, Zuiderstraat) zijn voornamelijk met blokken aaneengesloten (schippers)woningen bebouwd. De woningen, één bouwlaag hoog staan direct aan de straat. Ook hier is door het gelijkblijven van de functie (woningen) en het grotendeels bewaard blijven van het uiterlijk van de panden het oorspronkelijk karakter nog herkenbaar. De Cornewalstraat kende vergelijkbare bebouwing, maar deze is vervangen.

Het gebied tussen Merwedekanaal en Vaartse Rijn (Emmaweg, Julianaweg, Prins Hendriklaan) is eveneens voorzien van bebouwing met diverse functies. De woonbebouwing ligt aan de Julianaweg en de Emmaweg en omstreken, er is zowel gebouwd in blokken als in vrijstaande woonhuizen. De bebouwing, één à twee bouwlagen hoog, is merendeels direct aan de straat gesitueerd. Aan de Prins Hendriklaan staan echter grotendeels huizen met voortuinen, zowel vrij grote losstaande huizen als blokjes arbeiderswoningen. In het gehele gebied is de bebouwing gevarieerd, maar in de rooilijn gesitueerd. De bedrijven zijn voornamelijk aan het omringende water gelegen. Ook de voormalige Prins Hendrikschool voor schipperskinderen is aan het water gelegen.

De Sint Barbarakerk is aan de centrale dwarsverbinding van het gebied, de Koninginnenlaan, gesitueerd, aan de kant van het oude dorp. De kerk en de bijbehorende gebouwen beslaan een groot deel van de noordkant van de Koninginnenlaan. Door de situering fungeert het kerkterrein als verbinding tussen het 'nieuwe' gebied en het oude dorp.

1.1.3 Sociale woningbouwgebieden 1850-1940

Jutphaas-Huis de Geer

Niet alleen de 19de eeuwse industriële ontwikkeling, en de daarop volgende dorpsuitbreiding hebben zich langs het Merwedekanaal voorgedaan, ook de sociale woningbouw- ontwikkelingen hebben langs het water (aan de westzijde) plaats gevonden. Het vroegste woningbouwcomplex, Huis de Geer uit de periode 1905-1919, staat enigszins los van het oude dorp. In het verleden was dit nog sterker het geval: tussen het woningbouwcomplex en de R.K kerk was het bebouwingslint zeer los en gedeeltelijk agrarisch (nu nog herkenbaar in enkele voormalige boerderijen). Hoewel enigszins excentrisch gelegen is het complex echter een onderdeel van de ontwikkelingen langs de vitale as van water en straatweg.

De plattegrond van het complex is zeer eenvoudig. De bebouwing is gesitueerd langs de Utrechtse Straatweg en een haaks hierop staande, oorspronkelijk naar achter doodlopende straat, de Prof. Aalbersestraat. Dwars hierop werden de Ariënsstraat en de Dr. Schaepmanstraat aangelegd. De Ariënsstraat werd bovendien over korte afstand evenwijdig aan de Prof. Aalbersestraat doorgetrokken.

De bebouwing, slechts gedeeltelijk waardevol vanwege de geringe oorspronkelijkheid, bestaat uit blokken arbeiderswoningen, twee bouwlagen hoog en voor een deel met een voortuin van de weg gescheiden.

Jutphaas-Stormerdijkstraat

Meer direct aansluitend op de dorpskom is het woningbouwcomplex aan de Stormerdijkstraat. De planmatige opzet van de buurt is geheel bewaard gebleven, evenals de karakteristiek van het bebouwingsbeeld. De plattegrond van het complex is geen afzonderlijke eenheid, min of meer los van de oudere structuren (zoals bij Huis de Geer), maar bestaat in feite uit een enkele straat, aan weerszijden bebouwd, achter de Herenstraat. De

bebouwing bestaat uit blokken arbeiderswoningen van één bouwlaag hoog, die in lengterichting aan de straat gesitueerd zijn. De huizen zijn voorzien van een tuin. Door hun uniforme vormgeving is het complex als een eenheid herkenbaar.

1.1.4 Industriegebied 1850-1940

Jutphaas-De Liesbosch
Als gevolg van wijzigingen in de gemeentegrens in 1954 is een groot deel van het Jutphase industriegebied overgegaan naar Utrecht. Slechts het terrein van de scheepswerf de Liesbosch ligt nu nog op gebied van Nieuwegein. Het terrein grenst aan het Merwedekanaal en is voorzien van een insteekhaven.

1.2 GEBIEDEN BUITEN DE BEBOUWDE KOM

1.2.1 Boerderijstroken (vóór 1850)

Nedereindseweg
De Nedereindseweg vertegenwoordigt het oorspronkelijke agrarische karakter van de Jutphase cope-ontginningen. Aan de Nedereindseweg gaat het om een boerderijstrook aan weerszijden van een rechte wetering, de ontginningsbasis. Het boerderijlint is gedeeltelijk herkenbaar in de tussen de latere bebouwing bewaard gebleven boerderijen aan de Nedereindseweg tussen de Herenstraat en de A2 (zie hierboven). Ten westen van de snelweg is de historisch-ruimtelijke structuur vrijwel geheel bewaard gebleven.

De hoofdstructuur van dit type gebieden wordt bepaald door de begrenzing van de middeleeuwse ontginningsblokken met boerderijstroken langs de ontginningsbasis. De haaks op de weg georiënteerde percelering, zeer kenmerkend voor de cope-ontginningen, is over de gehele lengte van de strook bewaarde gebleven. Ook de achterkaden/zijkaden (met wetering) zijn gedeeltelijk aanwezig (de IJsselwetering en de Ringkade). De Nedereindseweg met de naastgelegen wetering is als ontginningsbasis het belangrijkste element in deze hoofdstructuur. In structureel opzicht bijzonder is dat de Nedereindseweg over korte afstand uit twee min of meer parallelle wegen bestaat en dat over wat grotere afstand de wetering enigszins van de weg verwijderd ligt. Hierdoor is een strook ten noorden van de hoofdas ontstaan met zowel boerderijen als woonhuizen.

Het boerderijlint als geheel is tweezijdig, met de boerderijen op wisselende afstand van elkaar. De dichtheid neemt naar het eind (in westelijke richting) af.

De panden zijn haaks op de weg georiënteerd, met het woongedeelte naar de weg gekeerd. In het lint staan enkele woonhuizen. Bij de boerderijen is een aantal bijgebouwen: schuren,stallen etc. aanwezig. Bij enkele boerderijen staan leilinden. Voor een deel zijn de boerderijen historisch waardevol of beeldbepalend.

Samenvatting

Het grootste deel van het grondgebied van de gemeente Nieuwegein wordt ingenomen door nieuwbouwwijken en bedrijfsterreinen, tot stand gekomen na de gemeentelijke samenvoeging van 1971. Slechts een deel van de gemeente heeft nog een agrarisch karakter: een deel van het gebied ten oosten van het Lekkanaal, aan weerszijden van de Nedereindseweg ten westen van de A2 en aan weerszijden van de Galecopperdijk. Het eerstgenoemde gebied is vrij klein en wordt doorsneden door de A27 en het Amsterdam-Rijnkanaal, terwijl ook hier uitbreiding van bedrijfsterreinen plaatsvindt. Voor het laatstgenoemde gebied zijn inmiddels plannen ontwikkeld, die transformatie in een woon-, werk- en recreatiegebied inhouden.

Binnen de gemeente nemen de oude kernen Jutphaas en Vreeswijk, met inbegrip van de tot vóór 1940 gerealiseerde uitbreidingen, waartoe in het bovenstaande de beschrijving beperkt is, naar oppervlakte slechts een bescheiden plaats in.

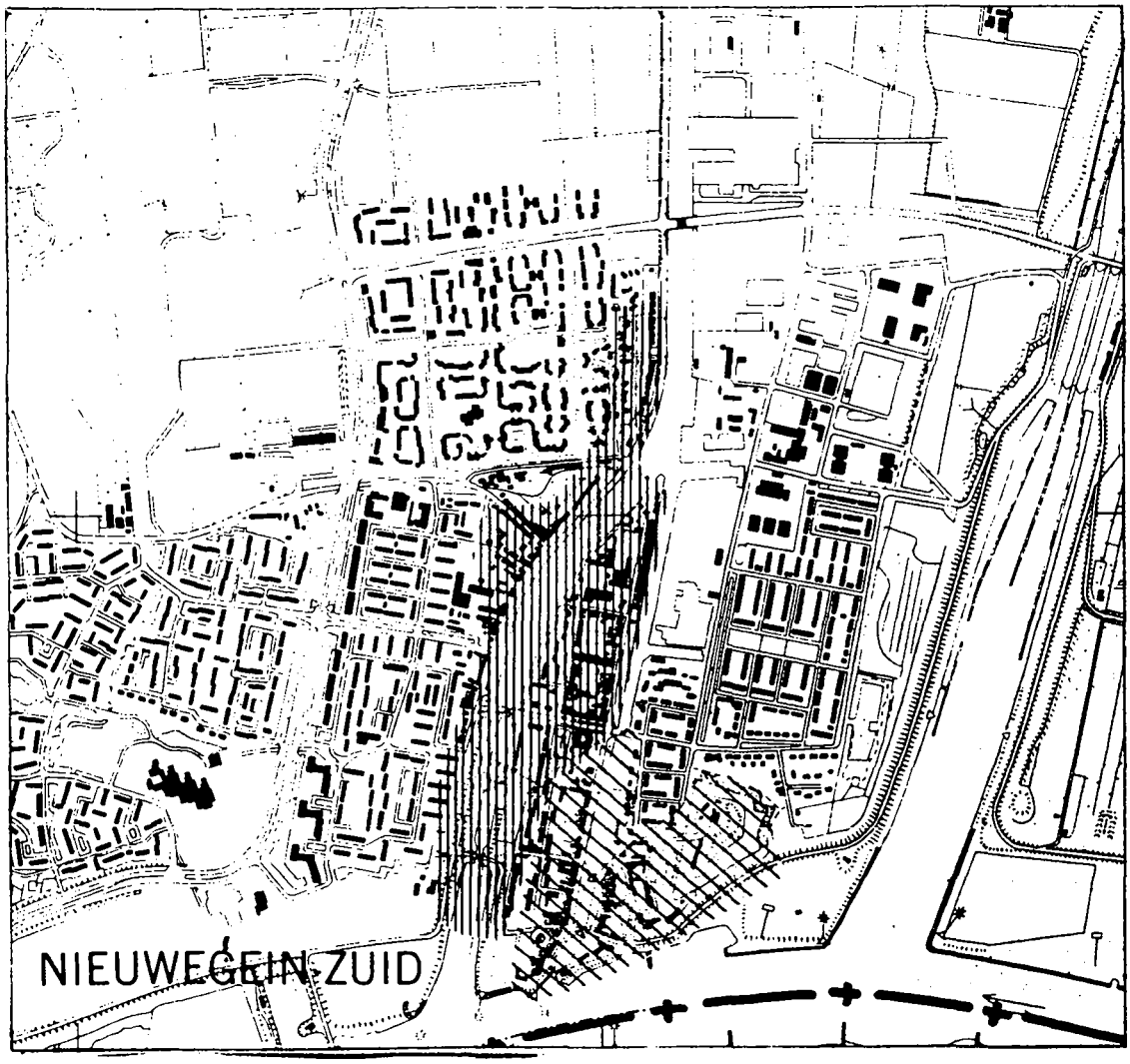

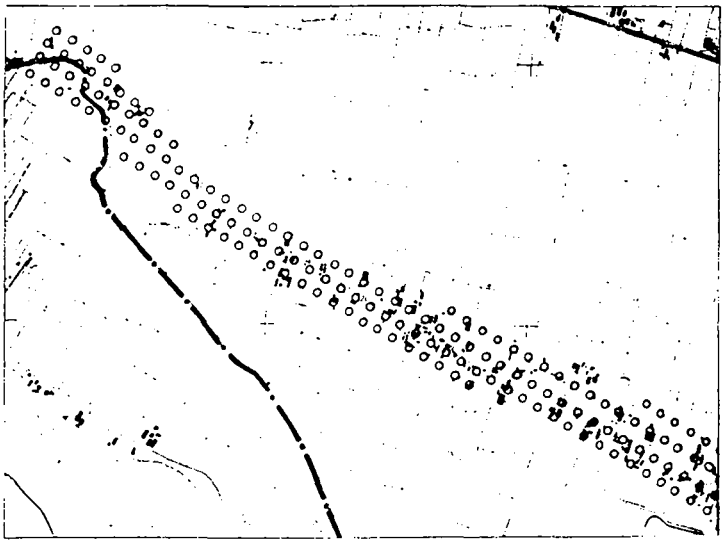

Dorpskern (vóór 1850)

Dorpsgebied 1850-1940

Boerderijstrook (vóór 1850

Afb. 14 Stedebouwkundige typologie van Vreeswijk en een deel van Jutphaas (Nedereindseweg).

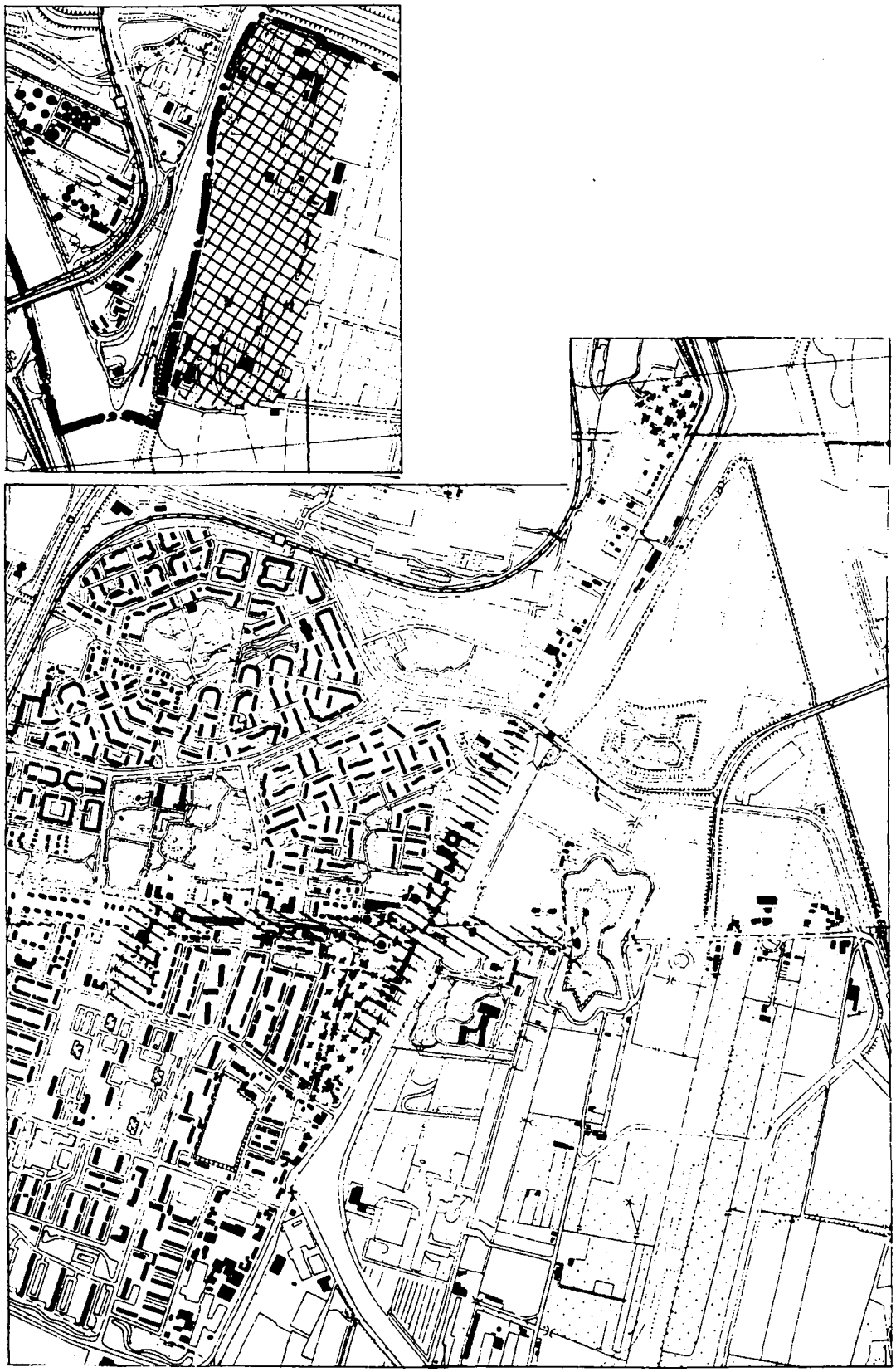

Dorpskern (vóór 1850)

Sociale woningbouwgebied 1850-1940

Industriegebied 1850-1940

Afb. 15 Stedebouwkundige typologie van Jutphaas-dorp en De Liesbosch.

2 GEBIEDEN MET BIJZONDERE WAARDEN

2.1 INLEIDING

Per gemeente zijn 'gebieden met bijzondere waarden' onderscheiden. De aard van de waardering hangt ten nauwste samen met het karakter van het MIP: de waarde wordt ontleend aan de kwaliteit van de historische bebouwingsstructuren in combinatie met de kwaliteit van de bebouwing. Cultuurhistorische waarden die geen of weinig relatie met de gebouwde omgeving hebben, komen in de waardering niet of nauwelijks aan bod.

In het kader van het MIP is het niet mogelijk gedetailleerd onderzoek te doen naar de kwaliteiten van de gebieden met bijzondere waarden. De onderstaande beschrijving van de waarden beoogt niet uitputtend te zijn, maar is op hoofdzaken gericht.

Inventarisatieformulier gebieden met bijzondere waarden
Ten behoeve van een systematische aanpak is per gebied met bijzondere waarden een formulier ingevuld met de feitelijke gegevens, het gebiedstype, een omschrijving van de waarde en tevens een tabel met waarderingscriteria.

Waarderingscriteria
De in de stedebouwkundige typologie onderscheiden gebiedstypen worden op hun bijzondere (cultuurhistorische) waarden getoetst, met behulp van een aantal criteria. Ten behoeve van een zo goed mogelijke vergelijkbaarheid van de waarde van object en gebied zijn deze criteria analoog aan de voor de objecten gehanteerde criteria.

De door de Rijksdienst voor de Monumentenzorg opgestelde criteria zijn primair ontwikkeld om de waarde van gebieden uit de periode 1850-1940 vast te stellen, gemeten naar hun landelijke betekenis. Binnen het MIP-Utrecht is gekozen voor een bredere opzet waarbij ook de gebieden uit de periode vóór 1850 worden betrokken en waarbij eveneens de waarde van gebieden op provinciaal en gemeentelijk niveau wordt bepaald. De criteria van de RdMz zijn daartoe aangepast: de volgorde is gewijzigd en enkele formuleringen zijn aangepast.
De volgende (sub)criteria worden onderscheiden:

1. **omgeving**: de stedebouwkundige betekenis in ruimere omgeving;
   1.1 onderdeel groter geheel: de betekenis van het gebied als onderdeel van een groter geheel, bijv. een buitenplaats in een landgoederenlandschap;
   1.2 ruimtelijke relatie: de betekenis van het gebied vanwege de ruimtelijke relaties met de omgeving, bijv. een boerderijstrook in een veenontginning;
   1.3 markering/dominante situering: de betekenis van het gebied vanwege de markering van het stadsbeeld (bijv. villapark), als ruimtelijke of functionele dominant in een groter geheel (bijv. een parkaanleg) of als representant van een groter geheel, bijv. een fort binnen een linie;
2. **stedebouw**: de intrinsieke stedebouwkundige kwaliteit;
   2.1 structuur: de kwaliteit van het gebied vanwege het ruimtelijk concept en de structuur gelet op de bijzondere samenhang

van functies, schaal, wegen, wateren, groenvoorziening, bebouwing en open ruimten;
2.2 **erfindeling**: de kwaliteit van het gebied vanwege de percelering en de wijze waarop de erven zijn ingedeeld, bijv. de erven van een boerderijstrook;
2.3 **bebouwing**: de betekenis van het gebied vanwege de architectonische of architectuurhistorische kwaliteiten van de bebouwing, bijv. die van een woningbouwcomplex;

3. **historie**: de bijzondere cultuurhistorische betekenis;
   3.1 **specifieke uitdrukking**: de betekenis van het gebied vanwege de structuur, bestemming of verschijningsvorm, verbonden met, en duidelijke uitdrukking gevend aan een specifieke politieke, culturele, geestelijke, sociale, economische of algemene historische ontwikkeling;
   3.2 **stedebouwkundig**: de betekenis van het gebied voor de geschiedenis van de ruimtelijke ordening en voor de ontwikkeling van het stedebouwkundig denken;
   3.3 **innovatieve waarde**: de betekenis van het gebied vanwege de innovatieve waarde of pioniersfunctie gelet op type, motief en datering;
4. **gaafheid**: de mate waarin het gebied zijn oorspronkelijke gedaante bewaard heeft (herkenbaarheid);
   4.1 **omgeving**: belang van het gebied in relatie tot de structurele en/of visuele gaafheid van de stedelijke of landelijke omgeving (vergelijk criterium 1);
   4.2 **structuur**: belang van het gebied vanwege de herkenbaarheid of gaafheid van de (oorspronkelijke) historisch-ruimtelijke structuur en functionele opzet als geheel;
   4.3 **erfindeling**: belang van het gebied vanwege de vorm, grootte en/of karakteristieke inrichting van de erven;
   4.4 **bebouwing**: belang van het gebied vanwege de architectonische gaafheid van de (oorspronkelijke) bebouwing.

Toelichting
Toepassing van deze criteria vindt plaats door middel van een driepunts-schaal op het inventarisatie-formulier teneinde vast te stellen of de betekenis van het gebied met bijzondere waarden van nationaal, provinciaal of gemeentelijk belang is. Per criterium is de waarde worden: 1 - zeer hoog, 2 - hoog, 3 - redelijk. Indien een criterium niet (meer) van toepassing is, wordt in deze tabel geen score aangegeven.

Aan de hand van de score op de verschillende criteria wordt tenslotte een totaalwaarde bepaald (zie veld 'kwalificatie').

2.2 INVENTARISATIE GEBIEDEN MET BIJZONDERE WAARDEN IN DE GEMEENTE NIEUWEGEIN

In de gemeente Nieuwegein zijn vier gebieden met bijzondere waarden onderscheiden:
1. de dorpskern van Vreeswijk,
2. de Handelskade en omgeving in Vreeswijk,
3. de dorpskern van Juthaas met de Stormerdijkstraat,
4. de Nedereindseweg ten westen van de A2.

Het eerstgenoemde gebied bestaat uit een 'dorpskern vóór 1850', tevens beschermd dorpsgezicht, het tweede uit een daarop aansluitend 'dorpsgebied 1850-1940'. Bij het derde gebied gaat het om een combinatie van een 'dorpskern vóór 1850' en een 'sociale woningbouwgebied 1850-1940'. Het laatstgenoemde gebied betreft een 'boerderijstrook vóór 1850'.

M.I.P. PROVINCIE UTRECHT: gebieden met bijzondere waarden

nummer	: NIWG GBW 1 (zie overzichtskaart, detailkaart B)
inventarisatiegebied	: Rivierkleigebied
gemeente	: Nieuwegein
naam	: Vreeswijk
gebiedstype	: dorpskern vóór 1850
inv. datum	: november 1990
inventarisator	: MK
aantal MIP-objecten	: 67
kwalificatie	: nationaal
beschermd gezicht	: ja
literatuur/bronnen	: RdMz, 1983

Criteria gebieden met bijzondere waarden	1	2	3
1. omgeving			
1.1 onderdeel groter geheel			x
1.2 ruimtelijke relatie			
1.3 markering/dominante situering		x	
2. stedebouw			
2.1 structuur		x	
2.2 erfindeling		x	
2.3 bebouwing		x	
3. historie			
3.1 specifieke uitdrukking	x		
3.2 stedebouwkundig			
3.3 innovatieve waarde			
4. gaafheid			
4.1 omgeving			x
4.2 structuur	x		
4.3 erfindeling		x	
4.4 bebouwing		x	

Omschrijving waarden

Het 'gebied met bijzondere waarden' wordt gevormd door de oude kern van Vreeswijk, die te karakteriseren is als sluisdorp. De structuur wordt bepaald door de twee kanalen met de flankerende kaden en wordt verder gevormd door enkele dwarsstraatjes, merendeels in aansluiting op de bruggen over de kanalen. Waardebepalend voor het geheel is de combinatie van de bewaard gebleven historisch-ruimtelijke structuur en monumentale en historische bebouwing, waarbij met name de uniciteit van de in elkaars nabijheid liggende sluizen een belangrijke rol speelt.

Het belangrijkste structuurelement is de Vaartse Rijn, het kanaal van de Spuisluis is secundair. Door zijn gaafheid is de historisch-ruimtelijke structuur van grote waarde. Als gevolg van de aanwezigheid van het kanaal met de Spuisluis, een tamelijk zeldzaam element, krijgt de structuur nog een meerwaarde.

De visuele kwaliteit van het dorpsgezicht is hoog door de

gaafheid van de bebouwing, de aanwezigheid van enkele bijzondere elementen en de profilering van de openbare ruimte.

De bebouwing binnen de geschetste historisch-ruimtelijke structuur is grotendeels monumentaal en beeldbepalend. Met name geldt dit voor de aaneengesloten bebouwing aan de Oude Sluis en de Dorpsstraat, veelal twee bouwlagen hoog en met een nog aanwezige of herkenbare winkelfunctie.

De bruggen en de kademuren verlenen dit deel van de nederzetting het duidelijkst het karakter van een aan het water gebonden dorp. Een aantal oude bomen aan de kades maken dit beeld visueel zeer aantrekkelijk.

De aaneengesloten bebouwing aan de Dorpsstraat loopt vanaf de Lek via enkele grote losstaande panden uit op de R.K-kerk. Deze opeenvolging is zeer karakteristiek voor de wijze waarop het dorpscentrum naar buiten toe 'afloopt'. Aan de oostzijde van het dorp is dit door sanering van een deel van de historische bebouwing minder duidelijk. Wel vormen hier de begraafplaats en het fort een markering van de grens van het oude dorp.

De bewaard gebleven historische bebouwing aan het Frederiksoord is van minder allure dan aan de Oude Sluis en de Dorpsstraat. Het vanouds secundaire karakter van het gebied rond de Spuisluis wordt hierdoor onderstreept. Als onderdeel van de historische dorpskern is het gebied van waarde.

In 1965 is de kern van Vreeswijk aangewezen als beschermd dorpsgezicht op grond van artikel 20 van de Monumentenwet. Het toen aangewezen gebied omvatte de Oude Sluis met de daaraan gelegen bebouwing en de directe omgeving van de Nederlands Hervormde kerk. In 1983 werd het beschermd gezicht uitgebreid met de Spuisluis met de aanliggende bebouwing, de lintbebouwing langs de Vaartse Rijn tot aan de Koninginnelaan, een deel van de Lek vóór de beide sluizen en het fort aan de oostzijde van het oude dorp.

In de toelichting (bij de uitbreiding) wordt gesteld: 'het ruimtelijk karakter van de oude kern van Vreeswijk wordt nog altijd bepaald door de sluizen en de Vaartse Rijn. Nagenoeg de gehele oude dorpsbebouwing is daar direct aan gelegen. De ontwikkelingen die in de negentiende eeuw plaats gevonden hebben, zijn sterk bepalend voor het ruimtelijk beeld.'

M.I.P. PROVINCIE UTRECHT: gebieden met bijzondere waarden

nummer	: NIWG GBW 2 (zie overzichtskaart, detailkaart B)
inventarisatiegebied	: Rivierkleigebied
gemeente	: Nieuwegein
naam	: Vreeswijk-Handelskade
gebiedstype	: dorpsgebied 1850-1940
inv. datum	: november 1990
inventarisator	: MK
aantal MIP-objecten	: 44
kwalificatie	: provinciaal
beschermd gezicht	: nee

Criteria gebieden met bijzondere waarden	1	2	3
1. omgeving			
1.1 onderdeel groter geheel		x	
1.2 ruimtelijke relatie			
1.3 markering/dominante situering			x
2. stedebouw			
2.1 structuur		x	
2.2 erfindeling			
2.3 bebouwing		x	
3. historie			
3.1 specifieke uitdrukking		x	
3.2 stedebouwkundig			
3.3 innovatieve waarde			
4. gaafheid			
4.1 omgeving			
4.2 structuur		x	
4.3 erfindeling			
4.4 bebouwing		x	

Omschrijving waarden

Een tweede gebied met bijzondere waarden in Vreeswijk is het gebied rond de Koninginnensluis en de Handelskade. Het gebied is tot stand gekomen als resultaat van de ontwikkelingen die met de opening van de Koninginnensluis in 1893 inzetten, met name de uitbreiding van de met de scheepvaart samenhangende bedrijvigheid.

Als uitdrukking van deze ontwikkelingen, gedeeltelijk bovenlokaal (kanaalaanleg) en gedeeltelijk lokaal (de ontwikkeling ten gevolge van de aanleg), is het gebied van waarde.

Structureel vormt het gebied een eenheid, met als belangrijkste elementen het kanaal met het sluizencomplex, de Handelskade aan de westzijde en de kade aan de oostzijde met de bij de sluis behorende dienstwoningen.

De structuur vertoont overeenkomsten met die van het oude dorp, de ontwikkeling bij de Koninginnensluis heeft zich echter

hoofdzakelijk beperkt tot één zijde van het kanaal. De structuur is gaaf bewaard gebleven, hetgeen de waarde nog versterkt. Ook de bebouwing is van waarde, vanwege het bewaard blijven van de herkenbaarheid van de oorspronkelijke functie en de architectonische kwaliteit. Ook aan de bebouwing zijn derhalve de bovengenoemde ontwikkelingen af te lezen.

De bedrijfsbebouwing is of in gebruik of de vroegere functie is nog herkenbaar, de woonbebouwing is qua functie onveranderd gebleven. De aan de kade gelegen bedrijfgebouwen zijn divers van karakter (winkels, winkel/woonhuizen, werkplaatsen e.d.) en gevarieerd van aanzien (grootte, detaillering etc.). Zowel aan de Handelskade als aan de Noorder- en Zuiderstraat is de bebouwing gesitueerd aan een doorlopende rooilijn.

M.I.P. PROVINCIE UTRECHT: gebieden met bijzondere waarden

---

nummer : NIWG GBW 3 (zie overzichtskaart, detailkaart A)
inventarisatiegebied: Rivierkleigebied
gemeente : Nieuwegein
naam : Jutphaas
gebiedstype : dorpskern vóór 1850/sociale woningbouwgebied 1850-1940
inv. datum : november 1990
inventarisator : MK
aantal MIP-objecten : 46
kwalificatie : provinciaal
beschermd gezicht : nee

Criteria gebieden met bijzondere waarden	1	2	3
1. omgeving			
1.1 onderdeel groter geheel		x	
1.2 ruimtelijke relatie			x
1.3 markering/dominante situering			x
2. stedebouw			
2.1 structuur			x
2.2 erfindeling			x
2.3 bebouwing		x	
3. historie			
3.1 specifieke uitdrukking		x	
3.2 stedebouwkundig			
3.3 innovatieve waarde			
4. gaafheid			
4.1 omgeving			
4.2 structuur		x	
4.3 erfindeling			x
4.4 bebouwing		x	

Omschrijving waarden
Het gebied met bijzondere waarden bestaat uit twee componenten. De eerste compmonent omvat het vanaf het begin van de 19de eeuw tot stand gekomen zwaartepunt van het dorp Jutphaas: het gebied rond de kruising Nedereindseweg/Herenstraat. De tweede component is het sociale woningbouwcomplex aan de Stormerdijkstraat.

Het gebied rond de genoemde kruising wordt structureel bepaald door de Nedereindseweg, de oorspronkelijke ontginningsbasis van de Jutphase cope-ontginningen en representant van het agrarisch verleden van het dorp, en door de Herenstraat, de weg langs de Vaartse Rijn/Merwedekanaal. De laatstgenoemde as vertegenwoordigt het bedrijfs- en industriële karakter van Jutphaas. De historisch-ruimtelijke structuur van het gebied is betrekkelijk gaaf, de structuurlijnen: de Nedereindseweg, de Herenstraat, het kanaal en de

Stormerdijkstraat zijn aanwezig, zij het dat het profiel van de wegen als gevolg van wegverbreding e.d. ten koste van stoepen en beplanting wel gewijzigd is. Ook de Stormerdijkstraat is wat betreft profiel gewijzigd.

Naast de waardevolle structuur is ook de bebouwing van waarde. Er zijn niet alleen monumentale en beeldbepalende panden, maar aan de bebouwing als geheel is de historische ontwikkelingsgang van Jutphaas, van agrarisch dorp naar kanaaldorp, af te lezen. De qua omvang en detaillering gevarieerde bebouwing bestaat uit (voormalige) winkel-/woonhuizen, werkplaatsen, horecagelegenheden en een aantal gebouwen met bijzondere functies. Deze gebouwen, het voormalige gemeentehuis en de R.K kerk aan het Merwedekanaal en de N.H. kerk aan de Nedereindseweg geven ook het belang van het gebied als zwaartepunt van het dorp aan. Dit wordt benadrukt door de doorlopende rooilijn en de vrijwel gesloten gevelwanden direct aan weerszijden van de kruising, waardoor een stedelijk beeld ontstaan is.

De complexmatige bebouwing aan de Stormerdijkstraat is eveneens qua hoofdvorm vrij gaaf. Renovatie en modernisering hebben een deel van de oorspronkelijke detaillering te niet gedaan. Van belang voor de waardering is de bewaard gebleven eenheid van het geheel, zodat het complex nog steeds zeer herkenbaar is.

Door het verdwijnen van de brug over het Merwedekanaal is er geen verbinding meer tussen de Nedereindseweg en Rond het Fort. Hoewel een directe relatie tussen dit gebied en het zwaartepunt van het dorp ontbreekt, is het contrast tussen de dichtbebouwde Herenstraat en de openheid aan de overzijde (sportvelden, Rijnhuizen) voor het gebied met bijzondere waarden van belang.

M.I.P. PROVINCIE UTRECHT: gebieden met bijzondere waarden

nummer : NIWG GBW 4 (zie overzichtskaart)
inventarisatiegebied: Rivierkleigebied
gemeente : Nieuwegein
naam : Nedereindseweg
gebiedstype : boerderijstrook vóór 1850
inv. datum : november 1990
inventarisator : MK
aantal MIP-objecten : 33
kwalificatie : gemeentelijk
beschermd gezicht : nee

Criteria gebieden met bijzondere waarden	1	2	3
1. omgeving			
1.1 onderdeel groter geheel			x
1.2 ruimtelijke relatie		x	
1.3 markering/dominant			x
2. stedebouw			
2.1 structuur			x
2.2 erfindeling			x
2.3 bebouwing		x	
3. historie			
3.1 specifieke uitdrukking		x	
3.2 stedebouwkundig			
3.3 innovatieve waarde			
4. gaafheid			
4.1 omgeving			x
4.2 structuur		x	
4.3 erfindeling		x	
4.4 bebouwing		x	

Omschrijving waarden
Het gebied ten westen van de A2, aan weerszijden van de Nedereindseweg, heeft het oorspronkelijk karakter grotendeels behouden.

De historisch-ruimtelijke structuur van de oorspronkelijke cope-ontginning is gaaf bewaard gebleven, terwijl ook het agrarisch grondgebruik zich tot op heden heeft gehandhaafd.

De historisch-ruimtelijke structuur wordt bepaald door de oorspronkelijke ontginningsbasis, de zij- en achterkaden, de bijbehorende weteringen en de loodrecht op de ontginningsbasis staande percelering.

In het gebied met bijzondere waarden, een deelgebied van de oorspronkelijke ontginningseenheid, zijn de voornaamste elementen van de historisch-ruimtelijke structuur de Nedereindseweg (ontginningsbasis) en de haaks daarop staande percelering. Deze in hoofdzaak middeleeuwse structuur bepaalt in samenhang met de kwaliteit van de aanwezige boerderijstrook de waarde van het gebied. Aan de noordzijde van de Nedereindseweg is over de gehele

lengte de oorspronkelijke wetering aanwezig, zij het aan de oostzijde meer herkenbaar dan aan de westzijde. In structureel opzicht bijzonder is dat de weg over korte afstand een parallelweg heeft en de wetering over grotere afstand enigszins van de Nedereindseweg verwijderd ligt. Bij de meeste cope-ontginningen liggen weg en wetering naast elkaar en is steeds slechts van één weg sprake.

Het boerderijlint is tweezijdig, de dichtheid is aan de oostzijde groter dan aan de westzijde. Over de gehele lengte is het karakteristieke dwarsprofiel, dat mede de waarde van het gebied bepaalt, aanwezig. Globaal is dit profiel: agrarisch land, erf en boerderij, weg en wetering, erf en boerderij, agrarisch land. Waar weg en wetering uit elkaar liggen is het profiel enigszins gecompliceerder.

De boerderijen staan vrijwel alle vooraan op de kavels, met het woongedeelte naar de weg gekeerd en het bedrijfsgedeelte naar het achterliggende land. De boerderijen zijn in een aantal gevallen monumentaal en in de meeste gevallen beeldbepalend. De erven zijn doorgaans eenvoudig, maar betrekkelijk gaaf en op de bedrijfsuitoefening ingericht. In een aantal gevallen staan er waardevolle bijgebouwen (schuren, hooibergen e.d.), voortuinen zijn er nauwelijks. Vóór enkele boerderijen staan leilinden.

De oorspronkelijke hoevebreedte is vrijwel overal gehandhaafd, aan weerszijden worden de erven door sloten begrensd. Voor het karakter, en daarmee de waarde van de boerderijstrook is dit van groot belang.

Als geheel is de bebouwing van waarde. Verstorende nieuwbouw in het lint ontbreekt vrijwel, tussen de boerderijen staan slechts enkele woonhuizen.

De karakteristiek en de waarde van de boerderijstrook wordt mede bepaald door de visuele relatie met het omringende gebied. Van belang hierbij is dat de Nedereindseweg in de sterk verstedelijkte gemeente Nieuwegein het laatste gaaf bewaarde agrarisch deelgebied is.

Achter de boerderijen ligt het oorspronkelijke open weidegebied. Het contrast tussen de (relatieve) beslotenheid van het bebouwingslint en de openheid van het achterliggende gebied is waardebepalend voor de boerderijstrook. Naar het westen neemt de dichtheid van de strook, en daarmee het contrast, af. Het gaat hier echter om een historische situatie, die als zodanig ook van waarde is. Voor het gehele gebied van belang is het bewaard blijven van de oorspronkelijke, haaks op de weg staande percelering. Juist de hierbij behorende perceelsscheidingen (sloten) effectueren de visuele relatie tussen de boerderijstrook en het achterland.

3 ARCHEOLOGISCHE TERREINEN

Archeologische terreinen opgenomen in: Archeologische monumenten in de provincie Utrecht, ROB en Provincie Utrecht, 1987:

1 sporen van bewoning uit de Late IJzertijd, de Romeinse tijd, de Vroege- en Late Middeleeuwen (Nieuwegein-Koppeldijk), (M)
2 resten van de Laat-Middeleeuwse stad Gein en een Laat-Middeleeuws klooster (Nieuwegein-Geinbrug), (M)
3 sporen van bewoning uit de Late Middeleeuwen en mogelijk uit vroegere perioden (Nieuwegein-Jutphaas/'t Kerkveld) M
4 resten van het Laat-Middeleeuwse versterkte huis Bongenaar (Nieuwegein-De Bongenaar),
5 resten van het Laat-Middeleeuwse versterkte huis Stormerdijk (Nieuwegein-Stormerdijk),
6 aanleg en overblijfselen van het Laat-Middeleeuwse versterkte huis Wijnestein (Nieuwegein-Wijnestein), ch
7 resten van het Laat-Middeleeuwse versterkte huis Plettenburg (Nieuwegein-Plettenburg),
8 sporen van bewoning uit de Late IJzertijd en de Romeinse tijd (Nieuwegein-Heemstedebrug),
9 aanleg en overblijfselen van de Laat-Middeleeuwse ridderhofstad Oud-Heemstede (Nieuwegein-Heemstede),
10 sporen van bewoning uit de Late IJzertijd en de Romeinse tijd (Nieuwegein-Steenenkamer),
11 sporen van bewoning uit de Late IJzertijd en de Romeinse tijd (Jutphaas-'t Blok),
12 sporen van bewoning uit de Late IJzertijd, de Romeinse tijd en mogelijk uit de Vroege Middeleeuwen. Ook worden in dit terrein resten van het Laat-Middeleeuwse versterkte huis Groenestein vermoed (Nieuwegein-Nedereindseweg),
13 aanleg en overblijfselen van het Laat-Middeleeuwse versterkte huis Everstein (Nieuwegein-Nedereindseweg/Vredestein), (M) ch
14 resten van de Laat-Middeleeuwse ridderhofstad Rijnenburg (Nieuwegein-Nedereindseweg/Rijnenburg),
15 resten van het Laat-Middeleeuwse versterkte huis Ten Baan (Nieuwegein-Batau),
16 sporen van bewoning uit de Late IJzertijd, de Romeinse tijd en de Late Middeleeuwen (Nieuwegein-Ravenswade),

M : terrein beschermd ingevolge de Monumentenwet.
(M): terrein dat op de voordracht staat voor wettelijke bescherming, maar waarbij die bescherming nog niet is geëffectueerd.
ch : cultuurhistorische waarde, significante vorm- en structuurelementen zijn duidelijk zichtbaar.

4 OVERZICHT VAN DE BEBOUWING

4.1 VERDEDIGINGSWERKEN, ZAKEN EN GEBOUWEN MET EEN MILITAIR KARAKTER

In de gemeente Nieuwegein bevindt zich een aantal verdedigingswerken, die zijn aangelegd in het kader van de Nieuwe Hollandse Waterlinie. Het Fort Jutphaas (NIWG 45) dateert uit 1846-1848. Het heeft een stervormig tracé, waarbinnen zich nog een voormalig betonnen reduit (wachthuis, NIWG 45A) bevindt. In de halfcirkelvormige oostmuur van het reduit zijn nog schietgaten te zien. Op het terrein staan tevens een voormalige dienstwoning (NIWG 45B) en een betonnen kazemat.

Ten oosten van het Fort Jutphaas werd in 1871-1873 een tweetal aarden batterijen opgeworpen, waar later bomvrije gebouwen werden ingebouwd (NIWG 280). De batterijen, ook wel 'het Tweede Fort' genaamd, dienden ter verdediging van de Overeindseweg en een inundatiekanaal. Een gedeelte van het inundatiekanaal en de noordelijke batterij zijn bewaard gebleven, alsmede een dienstwoning uit circa 1900 (NIWG 280A) en een aantal kazematten.

Ten oosten van de sluizen in Vreeswijk werd in 1786 een fort aangelegd (NIWG 46). In 1829 werd het verbouwd en in 1853 verbeterd. Het omgrachte onregelmatige aarden tracé verkeert nog in een gave staat. Op het terrein staan enkele negentiende-eeuwse gebouwen, zoals een soldatenbarak (NIWG 46C), een dienstwoning (NIWG 46B), een munitie-opslagplaats (NIWG 46D) en een tweetal schuren (NIWG 46A en bij NIWG 46B).

Iets ten oosten van het Fort Vreeswijk bevinden zich twee kazematten, die in 1938 zijn aangelegd ter verdediging van het Lekkanaal (NIWG 197). Rondom de kazemat op de oostoever ligt een smalle met water gevulde gracht.

Als laatste verdedigingswerk dient de Plof- of Keersluis genoemd te worden (NIWG 198). Deze ligt in het oude tracé van het Amsterdam-Rijnkanaal, ter hoogte van de batterijen aan de Overeindseweg. De 'sluis' is een van de jongste werken van de Nieuwe Hollandse Waterlinie en dateert uit 1939-1940. Ze is uitgerust met silo's, die met stortmateriaal moesten worden gevuld om in tijden van oorlog het Amsterdam-Rijnkanaal te kunnen afsluiten. De Plofsluis is nooit als verdedigingswerk gebruikt en dient tegenwoordig als opslagplaats voor chemisch afval.

4.2 BRUGGEN, SLUIZEN EN ANDER WEG- EN WATERBOUWKUNDIGE WERKEN EN DE BIJBEHORENDE HULPMIDDELEN

In Vreeswijk vinden we een viertal sluizen, die van zeer groot belang zijn geweest voor de ontwikkeling van het dorp, te weten de Oude Sluis, de Spui- of Rijkshulpschutsluis, de Koninginnensluis en de Prinses Beatrixsluizen.

De Oude Sluis (NIWG 272A) is altijd in bezit van de stad Utrecht geweest. Zij dateert in oorsprong uit 1373, maar werd in 1821-1824 in verband met de aanleg van de Keulse Vaart verbeterd door toepassing van het waaierdeurensyteem van ir. Jan Blanken.

De Oude Sluis is een schutsluis met twee kolken. Over twee van de sluishoofden ligt een dubbele ophaalbrug: de uit 1875 daterende, in ijzer uitgevoerde Grote of Molenbrug (NIWG 272D) aan de hoge zijde en de Kleine Brug of 'Kippenbruggetje' (NIWG 272C) aan de lage zijde. Bij de sluis horen twee schotbalkenloodsen (NIWG 272B en NIWG 272F). De coulisse-achtige voorgevel van de loods aan de Oude Sluis is uniek te noemen. De Oude Sluis is aan de Lekzijde dichtgezet. Er worden geen schepen meer geschut. Wel wordt er nog regelmatig gespuid om doorstroming van de Utrechtse grachten te garanderen.

Iets ten oosten van de Oude Sluis ligt de Spui- of Rijkshulpschutsluis (NIWG 50), die in 1817 werd gebouwd, zodat de scheepvaart geen hinder hoefde te ondervinden van de vernieuwing van de Oude Sluis. De sluis heeft een bijzondere, gebogen kom, met een gietijzeren brug aan de noordzijde en een klein loopbruggetje over het middenhoofd. Ook de Spuisluis is aan de Lekzijde gesloten en niet in meer in gebruik bij de scheepvaart.

De aan de westzijde van de Vreeswijkse kern gelegen Koninginnensluis (NIWG 194A), evenals de Oude Sluis bestaande uit twee kolken, dateert uit 1891-1893. Zij is gebouwd in verband met de aanleg van het Merwedekanaal. Over het zuidelijke hoofd is de Emmabrug of Hoge Brug (NIWG 194B) gelegen, die nog datert uit de bouwtijd van de sluis. Het is een dubbele ijzeren ophaalbrug, met een gietijzeren hekwerk met geprofileerde balusters. Het meest noordelijke hoofd wordt overspannen door middel van de uit 1956 daterende Koninginnenbrug of Lage Brug (NIWG 194C), een enkelvoudige stalen ophaalbrug. Aan de oostzijde van de sluis bevindt zich een aantal dienstwoningen (NIWG 194E). Ze zijn tussen 1908 en 1929 gebouwd en hebben een opvallend rijke detaillering. Dit geldt ook voor de aan de Koninginnenlaan staande opzichterswoning uit 1904 (NIWG 194F). De bij de sluis behorende schotbalkenloods staat aan de Lekboulevard, tegenover de Emmabrug (NIWG 194D).

Ten noordoosten van Vreeswijk werden in 1938 de Prinses Beatrixsluizen (NIWG 4) aangelegd. Deze dubbele schutsluizen zijn een ontwerp van ir. J.P. Josephus Jitta; de constructie werd uitgevoerd door L.S.P. Scheffer en J. Mulder. De in nieuw-zakelijke stijl opgetrokken sluis bezit betonnen hefdeuren. Boven op de deuren bevindt zich een glas-met-stalen opbouw, die wordt gedekt door een overkragend plat dak met halfronde uiteinden. Hierin bevinden zich de bedieningsruimten van de sluis. Tussen de naast elkaar gelegen sluiskolken staat een eveneens in glas, staal en beton uitgevoerd schaftlokaal met dienstruimte (NIWG 4B). De bediening gebeurt vanuit de kamers die zich boven de hefdeuren bevinden en de gehele breedte van de sluizen beslaan. Tot het complex behoren tevens diverse dienstwoningen en een kantoor annnex werkplaats (resp. NIWG 4D t/m F en NIWG 4C).

Ten noorden van de Beatrixsluizen bevindt zich in de Schalkwijkerwetering een kleine betonnen schutsluis met houten puntdeuren (NIWG 296). Naast de sluis staat een houten schotbalkenloods.

Ongeveer gelijktijdig met de Beatrixsluizen kwam in Jutphaas de Zuidersluis tot stand, tussen het Merwedekanaal en het Amsterdam- Rijnkanaal (NIWG 340)). Deze betonnen schutsluis met metalen puntdeuren heeft op de westelijk oever een dubbele

dienstwoning (NIWG 340A).

De uit omstreeks 1890 daterende Doorslagsluis (NIWG 152) is een kleine bakstenen sluis met houten puntdeuren. Ze is gelegen tussen de gekanalisserde Hollandse IJssel en het Merwedekanaal, ter hoogte van de Persilfabrieken. Aan de Herenstraat (nummer 77, NIWG 152A) staat de voormalige sluiswachterswoning uit omstreeks 1910.

4.3 VOORWERPEN OP VELDEN, PLEINEN EN STRATEN

Met name in de Dorpsstraat in Vreeswijk zijn nog diverse privé-stoepen en hekwerken te zien, zoals bijvoorbeeld het waaiervormige hekje bij Dorpsstraat 35 (NIWG 25), het hekwerk met bewerkte hardstenen stoeppalen van Dorpsstraat 36 (NIWG 26) en de geornamenteerde gietijzeren stoeppalen van Dorpsstraat 53 (NIWG 36). De aan de overkant gelegen voormalige Vreeswijkse bewaarschool Oude Sluis 21 bezit een originele hardstenen stoep (NIWG 279). Interessant zijn ook de ingegraven kanonslopen, aan westzijde van de Oude Sluis. Voorheen zijn zij vermoedelijk gebruikt als meerpalen.

Van belang in Jutphaas is het rijk bewerkte toegangshek van het in 1872 gesloopte huis Zwanenburg, met in de banderol het opschrift Zwanenburg (NIWG 308H).

Ook de buitenplaatsen Rijnhuizen en Oudegein bezitten nog enkele fraaie toegangshekken (NIWG 42A, NIWG 271D, NIWG 271E)

4.4 GEBOUWEN VOOR HET LANDS-, GEWESTELIJK EN PLAATSELIJK BESTUUR, VOOR DE RECHTSPRAAK, OVERHEIDS- EN SEMI-OVERHEIDSDIENSTEN

Zowel in Vreeswijk als in Jutphaas bevindt zich een voormalig gemeentehuis, dat bij het onstaan van de gemeente Nieuwegein een andere functie heeft gekregen. Het raadhuis van Vreeswijk is niet in de inventarisatie opgenomen, aangezien het bij een recente restauratie volledig nieuw is opgetrokken. Het uit 1910 daterende raadhuis (NIWG 120) van Jutphaas is gebouwd in neo-hollandse-renaissancestijl (een stijl die vaker bij raadhuizen werd toegepast als herinnering aan de Gouden Eeuw). Het pand is verbouwd tot negen wooneenheden. Karakteristiek is de ligging aan de Vaartse Rijn, waar sinds het begin van de negentiende eeuw het zwaartepunt van het dorp Jutphaas is gelegen.

4.5 KERKELIJKE GEBOUWEN EN BIJZONDERE ONDERDELEN DAARVAN, ALSMEDE WONINGEN VOOR KERKELIJKE FUNCTIONARISSEN

In zowel het oude Jutphaas als Vreeswijk bevinden zich een Nederlands Hervormde en een Rooms-Katholieke kerk. Opvallend is dat beide Nederlands Hervormde kerken kleinschalig zijn en classicistisch van stijl. De Nederlands Hervormde kerk van Vreeswijk (NIWG 213) dateert uit 1638. Het is een centraalbouw in de vorm van een grieks kruis. Voorheen werd het pand Dorpsstraat 54 (NIWG 36) als pastorie gebruikt, maar in 1924 werd een nieuwe pastorie gebouwd (Oude Sluis 14, NIWG 277).

De Nederlands Hervormde kerk van Jutphaas (NIWG 214A) is een kleine zaalkerk, in neoclassicistische stijl opgetrokken. De kerk dateert uit 1819. De voormalige pastorie van de hervormde kerk is Herenstraat 7 (NIWG 118). Direct naast de kerk is nog een uit 1927 daterend gemeenschapshuis/vergaderzaaltje (NIWG 214) te zien. Het ligt op het door een hekwerk omgeven terrein van de kerk.

De Rooms Katholieke kerken van Vreeswijk en Jutphaas zijn gebouwd in neogothische stijl. De kerk van Jutphaas, ontworpen door Alfred Tepe, dateert uit 1873 en is een kruiskerk met zijkapellen langs de westtoren (Utrechtsestraatweg 7, NIWG 308E). De pastorie (Utrechtsestraatweg 8, NIWG 308G) is door middel van een aan het kerkhof grenzende muur en gang met de kerk verbonden. Het pand is gebouwd in 1938. Bij de kerk behoort nog een oorspronkelijke kosterswoning (NIWG 308D), die gelegen is aan de zuidzijde bij de hoofdingang van de kerk. Op het terrein rond de kerk staan tevens diverse schoolgebouwen en een onderwijzerswoning, die verderop in dit overzicht zullen worden besproken.

De neogotische Rooms Katholieke kerk van Vreeswijk (Koninginnenlaan 3, NIWG 187C), daterend uit 1908 van de architect H. Kroes, is evenals die van Jutphaas een kruiskerk. De kerk bezit nog wel de oorspronkelijke pastorie (Koninginnenlaan 1, NIWG 187A), eveneens naar ontwerp van Kroes. Kerk en pastorie zijn aan de oostzijde door middel van een gang met elkaar verbonden en tesamen met het kerkhof gelegen op een door een gietijzeren hekwerk omgeven terrein. Het hekwerk, bij de toegang versierd met goudkleurige kruizen, dateert ook uit 1908.

Als laatste dient de voormalige Gereformeerde Kerk van Vreeswijk hier te worden besproken (Dorpsstraat 19, NIWG 16). Deze zaalkerk dateert uit 1898 en is gebouwd in neorenaissancestijl. Het pand is nu verbouwd tot woonhuis en atelier. De voormalige pastorie is een villa met fraai vormgegeven erker- annex balkonpartij (Dorpstraat 19, NIWG 17). Het pand is gebouwd op de plaats van een in 1922 gesloopte voorganger.

4.6 UITVAARTCENTRA EN BEGRAAFPLAATSEN

In totaal bevinden zich in de gemeente Nieuwegein vier oude begraafplaatsen. De meest bijzondere begraafplaatsen bevinden zich in het Jupthase gedeelte. De Rooms katholieke neogothische begraafplaats (NIWG 308F) heeft een rechthoekige plattegrond met in het midden een oorspronkelijke dodenlantaarn. Het terrein is aan drie zijden ommuurd en aan één zijde voorzien van een hekwerk met twee toegangshekken. In één van de muren bevindt zich de toegang tot de grafkelder van Mgr. Van Heukelum, de stichter van de kerk. De tweede begraafplaats van Jutphaas is de Nederlands Hervormde begraafplaats aan het Kerkveld (NIWG 185). Op deze bijzondere, cirkelvormige begraafplaats bevindt zich het restant van de oude kerk van Jutphaas, dat nu als barenhuisje/dienstgebouwtje wordt gebruikt. De met hagen afgezette paden volgen de cirkelvormige structuur van het terrein. Op het toegangshek staan een vlam en een zandloper. Op het terrein bevinden zich diverse interessante grafmonumenten.

De Rooms Katholieke begraafplaats van Vreeswijk (NIWG 187B) ligt aan de Koninginnenlaan, naast de kerk en pastorie. Het rechthoekige terrein is toegankelijk via een hekwerk aan de zuidwestzijde en wordt omgeven door een haag. Aan de zuidzijde staat een barenhuisje onder gekoppeld zadeldak. Er tegenover, aan de noordzijde van de begraafplaats staat een eenvoudig houten kruis.

De Nederlands Hervormde begraafplaats aan de Gildenborglaan in Vreeswijk (NIWG 67) is een door struiken en bomen omgeven rechthoekig terrein, met aan de westzijde twee geornamenteerde toegangshekken. Aan de noordelijke korte zijde staat een barenhuisje/dienstgebouwtje. Het terrein is onderverdeeld door middel van rechthoekige paden.

4.7 HANDELS- EN KANTOORGEBOUWEN EN GEBOUWEN VOOR TRANSPORT EN OPSLAG

Het grootste gedeelte van de handelsgebouwen in de gemeente Nieuwegein wordt gevormd door woon- winkelpanden, die met name zijn gelegen aan de Herenstraat in Jutphaas en de Dorpsstraat, Oude Sluis en Handelskade in Vreeswijk. Typologisch gezien behoren veel van deze panden tot de zogenaamde 'diepe huizen', die nader zullen worden besproken in paragraaf 4.11, bij de woonhuizen- en woningbouwcomplexen. Voorbeelden zijn Dorpsstraat 40-41 (NIWG 29), 40-42 (NIWG 30), Herenstraat 10-11 (NIWG 121), 12 (NIWG 122) en 20-21 (NIWG 128), Oude Sluis 5 (NIWG 275), Handelskade 66 (NIWG 90) en 87 (NIWG 98). Voornoemde panden daterén uit de vorige eeuw of de eerste twee decennia van deze eeuw. Bij de jongere voorbeelden zien we dat in de winkelpuien grote etalageruiten zijn toegepast. Bij de oudere panden is dit niet het geval of zijn de etalages van jongere datum dan de rest van het pand.

Een bijzonder bouwtype in Vreeswijk vormt de zogenaamde 'tagrijn' ofwel winkel voor scheepsbenodigheden. Het zijn hoge, rechthoekige en doorgaans diepe panden, met in de onderpuien van de voorgevels meestal brede doorgangen. In Vreeswijk is slechts één tagrijn, Handelskade 39-40 (NIWG 86), nog als zodanig in gebruik. In de inventarisatie zijn verder opgenomen Handelskade 14 (NIWG 73), 34-35 (NIWG 84), 78 (NIWG 94), Julianaweg 2 (NIWG 158) en Koninginnenlaan 2 (NIWG 188). Ook Handelskade 26 (NIWG 77) zou, gezien de vorm van de bouwmassa, een tagrijn geweest kunnen zijn. De oudste twee panden zijn Koninginnenlaan 2 en Handelskade 39-40, daterend uit circa 1905. Beiden zijn versierd met de voor die tijd typerende geel gekleurde banden. De ornamentiek van de overige tagrijnen vertoont verwantschap met de Amsterdamse School.

Aan de Herenstraat in Jutphaas bevinden zich enkele transportbedrijven. Eén daarvan is het uit omstreeks 1905 daterende pand Herenstraat 31 (NIWG 132). Het was het kantoor van de busmaatschappij 'De Twee Provincieën'. Aan de Stormerdijkstraat (nummer 55-57, NIWG132A) staan nog twee voormalige chauffeurswoningen. Herenstraat 62-63 (NIWG 142) en 84-85-86 (NIWG 154) zijn gebouwd aan het eind van de jaren '30, waarbij de meer zakelijke benadering van de gebouwen opvalt. Het

zijn in beide gevallen vierkante gebouwen met platte daken. Nummer 62-63 heeft een garage in het souterrain en op de verdieping woningen. Bij nummer 84-85-86 is een onderdoorgang naar een achterterrein gecreëerd. Ook hier bevinden zich woningen op de tweede verdieping.

Tot objecten die speciaal bedoeld zijn voor de opslag van materialen zouden we de reeds bij de sluizen genoemde schotbalkenloodsen kunnen rekenen.

4.8 GEBOUWEN VAN LIEFDADIGHEID, SOCIALE ZORG, GEZONDHEIDSZORG, WETENSCHAP EN CULTUUR

In de inventarisatie is een groot aantal schoolgebouwen opgenomen. In de eerste plaats de voormalige bewaarschool Oude Sluis 21 (NIWG 279), gebouwd in 1878 in opdracht van het gemeentebestuur van Vreeswijk. Het pand ziet eruit als een woonhuis, maar bestond aanvankelijk uit een gang met ernaast een klaslokaal en op de verdieping een bovenwoning voor de leerkracht. Achter de bewaarschool werd in 1889 een overdekte speelplaats aangelegd. Een Rooms Katholieke bewaarschool was tot voor kort gevestigd in het uit 1932 daterende gebouw St. Jan (Dorpsstraat 58-59-60, NIWG 39), dat in paragraaf 4.9 nader aan de orde zal komen.

Twee basisscholen zijn naast elkaar gelegen tussen de Prins Hendriklaan en de Julianaweg, met de nokrichting haaks op de overige bebouwing. Op deze wijze konden speelplaatsen worden gecreëerd. De Openbare Lagere School (Prins Hendriklaan 27, NIWG 113) bestaat uit een rechthoekig gedeelte met een risalerend portaal aan de zuidzijde. Aan de oostzijde staat een rechthoekig bouwvolume (nu gymzaal), haaks op de hoofdmassa van het gebouw. De in 1921 aan dit gebouw gebouwde Rooms Katholieke school (Julianaweg 27, NIWG 165) is volgens hetzelfde principe gebouwd. Ook hier is de ingang gelegen in de lange zijde van de rechthoekige hoofdmassa en is direct aan de Julianaweg een haaks bouwvolume geplaatst.

Aan de noordzijde van de Prins Hendriklaan staat de voormalige school voor schipperskinderen (NIWG 105), daterend uit 1915, naar ontwerp van architect Kuyler uit Utrecht. Evenals de voornoemde basisscholen is de nokrichting haaks op de bebouwing aan de Prins Hendriklaan georiënteerd. Het opvallende, helaas in zeer vervallen staat verkerende, gebouw bestaat uit een rechthoekige bouwmassa met daarbinnen blokken van diverse hoogten onder samengestelde daken. Zowel de Prins Hendrikschool als de Openbare Lagere School bezitten een voormalige directeurs- c.q. hoofdonderwijzerswoning (respectievelijk Prins Hendriklaan 11, NIWG 105A en 28, NIWG 113A).

In Jutphaas zijn eveneen vier schoolgebouwen opgenomen in de inventarisatie, te weten de voormalige Openbare Lagere School aan de Schoolstraat en de Rooms Katholieke scholen aan de Utrechtsestraatweg. De Openbare Lagere School (Schoolweg 10, NIWG 139A) heeft tijdelijk dienst gedaan als brandweerkazerne en is nu verbouwd tot enige wooneenheden. Het pand bestaat uit twee rechthoekige, door een gang verbonden vleugels onder gekoppelde zadeldaken met haakse nok. De speelplaats bevond zich aan de

oostzijde, tussen het schoolgebouw en de voormalige onderwijzerswoning (Herenstraat 50, NIWG139).

De Rooms Katholieke scholen aan de Utrechtsestraatweg liggen, evenals de kerk, pastorie- en kosterwoning, op het terein van het voormalige landgoed 'Zwanenburg' dat in 1875 door de parochie werd aangekocht. Het betreft de evenwijdig aan de straat gelegen voormalige jongensschool 'St. Nicolaas' (Utrechtsestraatweg 2, NIWG 308B). Evenals de voornoemde scholen heeft het pand een rechthoekig bouwvolume met een risalerende ingangpartij. Rechts van het voorplein staat de woning van de hoofdonderwijzer (Utrechtsestraatweg 1, NIWG 308A). Beide gebouwen dateren uit 1911. Aan de noordzijde bevindt zich het gebouw, waarin de kleuterschool en de meisjesschool gehuisvest waren (NIWG Utrechtsestraatweg 3-4-5, 308C).

4.9 GEBOUWEN VOOR SPORT, VERENIGING, VERGADERING EN HORECA

Het uit 1932 daterende, uit blokvormige bouwvolumes bestaande zalencentrum en voormalige kleuterschool 'St. Jan' in Vreeswijk (Dorpsstraat 57-58-59, NIWG 39), is gebouwd in een aan Dudok verwante stijl, die uniek is voor de gemeente Nieuwegein.

Vlakbij het zalencentrum bevindt zich het vroeg negentiende-eeuwse cafe 'De Hoop' (Dorpstraat 44-45, NIWG 31), dat zowel qua exterieur als interieur (lambrizeringen, tapkast) nog in vrijwel oorspronkelijke staat verkeert. De voorgevel van dit gevelpand heeft neoclassicistische elementen, zoals een kroonlijst en een hardstenen onderpui met ionische kapitelen. Zowel 'De Hoop' als het in Jutphaas nabij de Doorslagsluis gelegen pand 'Catariena' (Herenstraat 69, NIWG 146)) kunnen beschouwd worden als schipperscafe's. 'Catariena' is niet meer als horecagelegenheid in gebruik.

Het gemeenschapshuis annex vergaderzaaltje van de Nederlands Hervormde kerk (NIWG 214) van Jutphaas kwam reeds in paragraaf 5 ter sprake.

4.10 KASTELEN, LANDHUIZEN, BUITENPLAATSEN, HISTORISCHE PARKEN EN TUINEN EN DAARBIJ BEHORENDE BIJGEBOUWEN EN OBJECTEN

In de voormalige gemeente Jutphaas bevond zich een aantal ridderhofsteden, die in de lijst van archeologische terreinen, alsmede op de bij dit rapport behorende kaart zijn aangegeven. Van de vroegere landgoederen zijn slechts twee voorbeelden in vrij gave staat bewaard gebleven, namelijk Oudegein (NIWG 271) en Rijnhuizen (Edisonbaan 14, Rond 't Fort 22, NIWG 42).

De landerijen rond het huis Oudegein zijn nu in gebruik als een publiek toegankelijk park. De in landschappelijke stijl aangelegde tuin in de directe omgeving van het hoofdgebouw is nog in gave staat en niet toegangelijk voor het publiek. Aan de noordoostzijde van de tuin staat een gietijzeren toegangshek met geblokte hardstenen pijlers met wapendragende leeuwen (NIWG 271E). Dit hek stond voorheen meer naar het noorden, aan dezelfde laan. Het hoofdgebouw (NIWG 271A) ligt aan de zuidoostzijde van de tuin. Het is een door een gracht omgeven blokvormig herenhuis

met schilddak. In het souterrain is rechts nog een restant te zien van de dertiende-eeuwse woontoren. Via een dubbele houten brug wordt het rechthoekige voorplein bereikt, bestaande uit een grindstrook en een grasveld. Aan de westzijde van het voorplein staat een voormalig koetshuis annex koetsierswoning (NIWG 271C). Er tegenover ligt de oostelijke toegang tot het voorplein, bestaande uit twee betonnen hekpijlers met wapendragende leeuwen (NIWG 271D). Ten noordoosten van deze toegang ligt een zeventiende-eeuwse krukhuisboerderij (NIWG 271B), in hollands-maniëristische bouwstijl. De nok van het voorhuis ligt evenwijdig aan die van het hoofdgebouw. Achter de boerderij staat een schuur, die met de (houten) achtergevel aan het water grenst. Tot het huidige landgoed Oudegein behoren tevens twee nieuwere woningen.

Het landgoed Rijnhuizen is gelegen in het noordelijke deel van de gemeente Nieuwegein, aan de Vaartse Rijn. Het landgoed heeft een park in engelse landschapsstijl. Aan de noordzijde staat een gietijzeren toegangshek tussen blokvormige hardstenen pijlers met wapendragende leeuwen (NIWG 42A). De oorspronkelijke bebouwing bestaat uit een door een gracht omgeven herenhuis (NIWG 42B) onder schilddak, met aan de voorzijde een dubbele hard- en bakstenen brug. Aan het met grind bedekte rechthoekige voorplein liggen de voormalige orangerie (NIWG 42D) en koetshuis (NIWG 42C), waartussen zich een doorgang bevindt. De gebouwen zijn spiegelbeeldig ten opzichte van elkaar en vormen een symmetrisch geheel in samenhang met het hoofdgebouw. Achter de voormalige orangerie staat een in 1910 gebouwde houten schuur (NIWG 42F) op bakstenen voet. Aan de westzijde van het park, direct aan de Vaartse Rijn, staat een classicistisch vormgegeven theekoepel (NIWG 42E) annex boothuis, daterend uit 1884. In het zuidelijke deel van het park zijn diverse nieuwe kantoren en laboratoria gebouwd, ten behoeve van het FOM-instituut.

4.11 WONINGEN EN WONINGBOUWCOMPLEXEN

Arbeiderswoning, 1 woonlaag
Dit type arbeiderswoning heeft één bouwlaag onder de kap, meestal een zadeldak. Via de voordeur wordt vrijwel rechtstreeks de kamer betreden. In de gemeente Nieuwegein vinden we nog enkele voorbeelden van dit type, zoals Wiersdijk 1 (NIWG 333) en Wiersdijk 6 (NIWG 334).

Arbeiderswoning, 1 1/2 woonlaag
Bij dit type werd extra ruimte in de kap gecreëerd door middel van een mansardekap òf met behulp van een borstwering van 1/2 a 1 meter hoogte onder het zadeldak. De huizen zijn merendeels ontstaan na de Woningwet (1901), toen er regels werden opgesteld voor de minimale afmetingen en voorzieningen van een woning.

Een jong voorbeeld van het type met borstwering is Handelskade 23 (NIWG 76), dat in 1902 gebouwd is. Van hetzelfde type is Prof. Aalbersestraat 2 (NIWG 1A). Het is tussen 1914 en 1919 gebouwd, samen met de woonhuizen onder mansardekap Utrechtsestraatweg 64 (NIWG 1B) en 67 (NIWG 1C).

Een mooi voorbeeld van een complex arbeiderswoningen van

rijker versierd dan de achttiende-eeuwse exemplaren, bijvoorbeeld met bewerkte windveren en baksteendecoraties langs de dakranden. Te denken valt aan Nedereindseweg 502 (NIWG 236), 505 (NIWG 238) en 521 (NIWG 249). Uit het eerste kwart van de deze eeuw dateren onder andere Nedereindseweg 106 (NIWG 228), Overeindseweg 31 (NIWG 282) en Nedereinseweg 508-510 (NIWG 241). We zien dat de langhuisboerderijen in de de loop der tijden nauwelijks veranderen. In veel gevallen blijken de zijgevels hoger en voorgevels smaller te zijn naarmate de boerderij jonger is. Dit is echter geen regel. Een iets van de voornoemde voorbeelden afwijkend type langhuisboerderij wordt vertegenwoodigd door de uit het eind van de jaren twintig daterende boerderijen Overeindseweg 27 (NIWG 281) en Galecopperdijk 12 (NIWG 61). Voor- en achterhuis liggen weliswaar in elkaars verlengde, maar de daken zijn van verschillende hoogte. Opvallend is de overeenkomst in de decoratie van de voorgevel: tegeltableaux van koeien en paarden flankeren het centrale zoldervenster.

Dwarshuisboerderij
De meest kenmerkende eigenschap van de dwarshuisboerdeij is, zoals de naam reeds aangeeft, dat het voorhuis dwars geplaatst is ten opzichte het achterhuis. Het voorhuis heeft meestal een rechthoekige plattegrond en wordt gedekt door een (afgewolfd) zadel- of mansardedak. Grote dwarshuisboerderijen zijn Nedereindseweg 116 (NIWG 230), 403 (NIWG 233) en 405 (NIWG 234), Galecopperdijk 19 (NIWG 62) en Geinoord 12 (NIWG 66). Achterweg 1 (NIWG 3) is een kleine dwarshuisboerderij. Een variatie op het thema is de boerderij 'Klein Blok' Nedereindseweg 511 (NIWG 242), uit 1917. Het voorhuis vertoont meer overeenkomsten met een klein landhuis dan met een 'klassiek' dwarshuis. Opvallend zijn de rijk gedecoreerde gevels en de driehoekige uitbouwen in de daklijst voor de vensters van de voorgevel. Een ander voorbeeld van een bijzondere dwarshuisboerderij is Nedereindseweg 509 (NIWG 240). De dikke muren verraden dat het gebouw voorheen onderdeel uitmaakte van de ridderhofstad Reinesteyn.

Krukhuisboerderij
Nedereindseweg 302 (NIWG 231), Oudegein 2 (NIWG 271B) en Galecopperdijk 7 (NIWG 59) zijn de enige krukhuisboerderijen in de gemeente. Krukhuisboerderijen zijn aan één zijde met een kaaskelder en opkamer uitgebouwde langhuisboerderijen. De opkomst van dit bouwtype hangt samen met de vergroting van de zuivelproduktie in de zeventiende eeuw.

Boerenwoning
Een vierde bouwtype is de boerenwoning, die min of meer los van het bedrijfsgedeelte staat, zoals Nedereindseweg 501 (NIWG 235), Geinoord 7 (NIWG 65) en Randijk 4 (NIWG 291).

Bijgebouwen
Naast de hierboven genoemde hoofdgebouwen, zijn op boerenerven diverse bijgebouwen te zien. Schuren en kapbergen zien we bij een groot aantal boerderijen. Minder frequent zien we bakhuizen (De Malapertweg 14, NIWG 208A), boenstoepen (De Malapertweg 14, NIWG 208; Nedereindseweg 302, NIWG 231)), boenhuizen (Nedereindseweg

578, NIWG 265) en zomerhuizen (Nedereindseweg 403, NIWG 233A). De combinatie van zomerhuis met bakhuis en/of veeschuur komt ook voor, zoals bij Galecopperdijk 7 (NIWG 59A) en Galecopperdijk 9 (NIWG 60A). Ook leilinden en oorspronkelijke 'boeren'tuinen horen hier genoemd te worden. Al deze, helaas vaak snel verdwijnende elementen, laten iets zien over de oorspronkelijke agrarische bedrijfsvoering.

4.13 BEDRIJFSGEBOUWEN

In de inventarisatie is een aantal bedrijfsgebouwen opgenomen, die allemaal zijn gelegen in de voormalige gemeente Jutphaas. Het kleinste is de nog in werking zijnde negentiende-euwse smederij Herenstraat 48 (NIWG 137). Iets zuidelijkere staat de voormalige stoomkorenmolen 'De Batavier' (Herenstraat 71A, NIWG 148), met zijn dikke muren die speciaal zijn gebouwd in verband met de zware machinerieën.

Tegenover de stoomkorenmolen staat het complex van Henkel-Nederland (NIWG 6), ofwel de 'Persilfabriek'. Voorheen stond hier een oliekoekenmolen. Een oude silo is ingebouwd in de huidige fabriekspanden. Aan de zijde van het Merwedekanaal bevindt zich het uit 1932 daterende kantoorgebouw in Nieuw Zakelijke stijl, dat aan de fabriek is aangebouwd. Net ten zuiden van de Persil-fabriek staat de zeventiende-eeuwse watermolen (Vreeswijksestraatweg 1-3, NIWG 328), die oorspronkelijk tot het landgoed Oudegein behoorde.

In het noorden van de gemeente, op het industrieterrein Laag Raven ligt scheepswerf 'De Liesbosch' (nu Ballast Nedam) (NIWG 201). De belangrijkste gebouwen zijn gegroepeerd rond een gegraven bassin, waar de gebouwde schepen te water konden worden gelaten en getest. Aan de noordwestzijde staat een hal onder evenwijdige gekoppelde zadeldaken met glazen lichtbeuken (NIWG 201A). Het is een voormalige loods voor stoomlocomotieven van het station te Zwolle. Erachter aan de noordzijde staat een bakstenen hal, die vermoedelijk uit omstreeks 1910 dateert (NIWG 201B). Aan de zuidzijde is de hal met een jonger gedeelte uitgebreid en voorzien van een in glas en staal uitgevoerde kap. Aan de overzijde van het bassin bevinden zich twee in elkaars verlengde liggende rechthoekige hallen, de één met een enkel dak, de ander met een gekoppeld zadeldak met lichtbeuk. De zuidelijke hal bestaat uit een voormalige locomotievenloods en een montagehal (NIWG 201D). De noordelijke hal is óók bedoeld voor het maken van schepen (NIWG 201C). Aan de korte zijde van het bassin staat een houten gebouwtje (NIWG 201E), dat als kantoor of opslagruimte gediend zal hebben.

Een klein bedrijfsgebouw is het aan de Helling in Vreeswijk gelegen transformatorhuisje in Nieuw-Zakelijke stijl uit 1931 (NIWG 99). Het is speciaal voor deze plek ontworpen, getuige de oostelijke gevel, die precies het tracé van de Wierslaan volgt.